

En värdegrundad skola – idéer om samverkan och möjligheter

Innehållsförteckning

1 Inledning.....	11
1.1 OM VÄRDEGRUNDEN I SKOLANS STYRDOKUMENT	11
2 Arbetsgruppens förslag för arbetet med skolans värdegrund	15
2.1 FÖRSLAG TILL ÅTGÄRDER PÅ NATIONELL NIVÅ.....	15
2.2 FÖRSLAG TILL ÅTGÄRDER PÅ KOMMUNAL NIVÅ.....	19
2.3 FÖRSLAG TILL ÅTGÄRDER PÅ LOKAL SKOLNIVÅ.....	22
3 Arbetsgruppens granskning och bedömningar.....	27
3.1 ELEVERS SYN PÅ SIN SKOLA.....	27
3.2 Kommunernas skolplan och skolhuvudmännens roll	31
3.2.1 Värdegrunden i den lokala arbetsplanen	31
3.3 Skolans Inre Arbeta Och Det Pedagogiska Ledarskapet	32
3.3.1 Värdegrunden i det lokala arbetet.....	32
3.3.2 Elevdemokrati – en viktig del i värdegrundsarbetet.....	33
3.3.3 Elevinflytande och hälsa.....	34
3.3.4 Rektors pedagogiska ledarskap	36
3.3.5 Nettotiden.....	37
3.3.6 Samverkan med skolans omvärld.....	38
3.4 VÄRDEGRUNDEN I LÄRAR- OCH REKTORSUTBILDNINGEN	39
3.4.1 Grundskollärarytbildningens roll Kompetensutveckling och fortbildningsbehov	39
3.4.2 Utbildning av förskollärare och fritidspedagoger Kompetensutveckling och fortbildningsbehov	43
3.4.3 Den statliga rektorsutbildningen och Skolledarhögskolan	45

4 Så arbetar några skolor med skolans värdegrund i praktisk tillämpning.....	49
4.1 Eksjö gymnasium	51
4.2 Fjällensskolan, Järfälla kommun	54
4.3 Dalhemsskolan, Helsingborgs kommun.....	56
4.4 Marielundsgymnasiet Skola-arbetsliv, Norrköpings kommun (tidigare Ungdomscentrum).....	59
4.5 Gemensamma inslag i skolornas arbete med värdegrunden	61
 5 Arbetet med värdegrunden på lärarhögskolan, inom den statliga rektorsutbildningen och på Skolledarhögskolan i Örebro. Sammanställning av enkäter	 65
5.1 Grundskollärarytbildningen	66
5.2 Utbildning av förskollärare och fritidspedagoger	79
5.3 Den statliga rektorsutbildningen	83
5.4 Skolledarhögskolan i Örebro.....	91
 Bilagor	
Bilaga 1 Informationssamverkan mellan olika myndigheter.....	93
Bilaga 2 Skolor och organisationer Erfarenheter och observationer från föreningars arbete i skolan	99
Bilaga 3 Myndigheters verksamhet och material	107
Bilaga 4 Organisationers material och projekt	153
Bilaga 5 Litteraturlista	173

Till statsrådet Ylva Johansson

Genom regeringsbeslut den 12 november 1996 inrättades en arbetsgrupp för samverkan kring arbetet med skolans värdegrund (U 1996:H). Arbetsgruppens direktiv, Utbildningsdepartementet bilaga till Protokoll § P 132, 1996-11-12, inleder vår rapport.

Samma dag förordnades riksdagsledamot Eva Johansson som ordförande i arbetsgruppen. Som ledamöter förordnades byråchef Lars Alexandersson, departementssekreterare Agneta Björklund, hovrättsassessor Agneta Bäcklund, byrådirektör Bengt Harju, avdelningsdirektör Lisa Ingestad, departementssekreterare Anna-Märta Israelsson, sekreterare Anita Jonstrand, enhetschef Eva Karlsson, undervisningsråd Olle Norgren, avdelningsdirektör Helena Pentinsaari, departementssekreterare Catharina Wettergren, avdelningsdirektör Sigbrit Wollbrand och kommissarie Dick Öqvist. Som sekreterare förordnades undervisningsrådet John Evertsson.

Den 1 maj 1997 entledigades Lars Alexandersson från uppdraget som ledamot.

Arbetsgruppen får härmed överlämna sin rapport.

Stockholm i juni 1997

Eva Johansson

Lars Alexandersson	Agneta Björklund
Agneta Bäcklund	Bengt Harju
Lisa Ingestad	Anna-Märta Israelsson
Anita Jonstrand	Eva Karlsson
Olle Norgren	Helena Pentinsaari
Catharina Wettergren	Sigbrit Wollbrand
Dick Öqvist	
/John Evertsson	

Arbetsgruppens direktiv

(Utbildningsdepartementet bilaga till Protokoll § P 132, 1996-11-12)

Sammanfattning av uppdraget

En arbetsgrupp skall tillsättas med uppgift att inventera det arbete som sker på myndighetsnivå och rör skolans värdegrund samt föreslå hur det kan samordnas och anpassas till skolans vardagsarbete.

Skolans uppgift

Ett av skolans viktigaste uppdrag är att förmedla och förankra de värderingar vårt samhälle vilar på och att främja en god social utveckling bland unga. Vi har gemensamt gett skolan uppdraget att hävda, värna och utveckla de grundläggande värden som utgör basen för vår demokrati. Skolan skall försvara tanken på alla människors lika värde och rätt att bli respekterade och hörda. Skolan kan därmed aldrig vara en värdeneutral plats.

Skollagen (1985:1100) slår fast att verksamheten i skolan skall utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar och att var och en som verkar inom skolan skall främja aktningen för varje människas egenvärde. I läroplanerna för det offentliga skolväsendet (Lpo 94 och Lpf 94) uttrycks detta bl.a. på följande sätt. "Människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta är de värden som skolan skall gestalta och förmedla."

Skolan skall i den dagliga verksamheten förmedla de regler och normer som präglar vårt samhälle. Vardagen i skolan måste genomsyras av dessa grundläggande värderingar. Skolan måste också uppmärksamma sin roll i det brottsförebyggande arbetet och härvid särskilt ägna uppmärksamhet åt de barn som har behov av särskilt stöd. Skolan har en unik möjlighet att under de viktiga barn- och ungdomsåren påverka elevernas normer och värderingar. Målsättningen måste vara att barnen skall växa upp till trygga och ansvarskännande människor.

De vuxna i skolan

Även om de problem som finns i dag vad gäller exempelvis mobbning, rasism, skadegörelse och annan kriminalitet inte utgör ett problem enbart i skolans arbete och arbetsmiljö är de ett uttryck för värderingar

vilka det ligger i skolans uppdrag att aktivt motarbeta. Alla vuxna som arbetar i skolan har ett uppdrag. Att med sin person vara de föredömen som visar att det demokratiska samhället aldrig kommer att tolerera antidemokratiska ideologier eller att det öppna samhället används för att förtrycka och förkväva. Att vara en god förebild i dessa sammanhang är en uppgift som kräver mognad, engagemang och civilkurage.

Vi vet att kunskap är det viktigaste redskapet i kampen mot de primitiva värderingar som står bakom främlingsfientlighet och rasism. Det är viktigt att de demokratiska värderingarna inte bara uppfattas utan också blir en tydlig del av skolans vardag och arbete. För att nå en skola av hög kvalitet är elevinflytande viktigt. Föräldrarna spelar givetvis också en mycket central roll liksom det omgivande samhället.

Den senaste tidens händelser där bl.a. några rektorer ingripit mot elever som burit nazistiska symboler och beslagtagit rasistisk och nazistisk propaganda har väckt uppmärksamhet. Händelserna har emellertid också visat att det inom skolan finns en osäkerhet om vad som gäller och hur man bör agera. Det bör emellertid påpekas att även om mycket återstår att göras bedrivs i ett flertal skolor ett framgångsrikt utvecklingsarbete på området.

Rektor har det övergripande ansvaret för att verksamheten som helhet inriktas på att nå de riksgiltiga målen. Det är också rektor som har ett ansvar för att en lokal arbetsplan upprättas och att skolans resultat följs upp och utvärderas i förhållande till de riksgiltiga målen, till målen i skolplanen som kommunen upprättar, samt till den lokala arbetsplanen. Statens skolverk skall ge stöd till kommunernas utveckling av skolan. Detta sker bl.a. genom insatser för kompetensutveckling och genom att verket ger ut kommentar- och referensmaterial.

Kunskapen är god men splittrad

Mycket värdefullt arbete bedrivs i dag inom olika myndigheter och organisationer, av enskilda, föräldrar och grupper av människor. På många håll deltar t.ex. polisen framgångsrikt i skolans undervisning i lag och rätt. Såväl Brottsförebyggande rådet (BRÅ) som Skolverket, Folkhälsoinstitutet och Barnombudsmannen tillhör dem som nyligen publicerat rapporter där de pekar på olika problem inom sina respektive områden. Kunskapen om problemen kan således sägas vara god men är samtidigt splittrad bland olika myndigheter och organisationer. För att komma till god användning inom skolans värld behöver det arbete som sker på myndighetsnivå samordnas och anpassas till skolans vardags-

arbete. Det arbete som görs av ideella organisationer i dessa frågor bör också bättre tas till vara inom skolans verksamhet.

Arbetsgruppens uppdrag

En arbetsgrupp med representanter från olika myndigheter och departement skall tillsättas med uppgift att samla den kunskap som finns på området och göra den tillgänglig och anpassad till skolans arbetssätt. Resultatet av arbetsgruppens uppdrag bör kunna bidra till att utveckla skolans arbete att förankra och utveckla det demokratiska samhällets värden hos eleverna.

Gruppens arbete skall främst utgå från det arbete som redan gjorts och görs inom respektive departements område, främst på myndighetsnivå. Gruppen skall därvid inventera vilket material som redan finns på området samt ta del av erfarenheter och kunskaper som erhållits från genomförda och pågående projekt. Arbetsgruppen har till uppgift att föreslå hur de samlade erfarenheterna av insatser i arbetet med det demokratiska samhällets värden och normer skall kunna utnyttjas för det konkreta arbetet i skolan. Om hinder finns i form av t.ex. kompetensbrister eller fortbildningsbehov i skolan bör gruppen peka på dessa hinder samt ge förslag på hur hindren kan undanröjas.

I uppdraget ingår dessutom att föreslå åtgärder för att underlätta samordningen av myndigheters och organisationers insatser samt förmedla dessa till berörda inom skolan för att stärka arbetet med skolans värdegrund.

Samordning av gruppens uppdrag skall ske med de statliga kommittéer, utredningar m.m. vars uppdrag särskilt berör området.

Arbetsgruppen skall också redovisa de ekonomiska konsekvenserna av sina förslag. I detta sammanhang bör också uppmärksammas att eventuella kostnadsökningar skall rymmas inom oförändrade kommunala och statliga ramar.

Gruppen skall presentera sina slutsatser och förslag i en rapport senast den 30 juni 1997.

1 Inledning

1.1 Om värdegrunden i skolans styrdokument

Det offentliga skolväsendet bygger på demokratins grund. Skolan ska enligt skollagen (1985:1100) och läroplanerna för det obligatoriska skolväsendet och de frivilliga skolformerna, Lpo 94 och Lpf 94, bygga sin verksamhet på följande värderingar:

- * aktning för varje människas egenvärde/alla människors lika värde
- * respekt för vår gemensamma miljö
- * människolivets okränkbarhet
- * individens frihet och integritet
- * jämställdhet mellan kvinnor och män
- * solidaritet med svaga och utsatta
- * det personliga ansvaret

I skollagen uttalas följande om hur skolans verksamhet ska utformas.

”Verksamheten i skolan skall utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar. Var och en som verkar inom skolan skall främja aktning för varje människas egenvärde och respekt för vår gemensamma miljö. Särskilt skall den som verkar inom skolan

1. främja jämställdhet mellan könen samt

2. bemöda sig om att hindra varje försök från elever att utsätta andra för kränkande behandling.”

I Lpo 94 uttalas följande:

”Skolan har en viktig uppgift när det gäller att förmedla och hos eleverna förankra de värden som vårt samhälle vilar på.

Människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämlikhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta är de värden som skolan skall gestalta och förmedla. I överensstämmelse med den etik som förvaltats av kristen tradition och västerländsk humanism sker detta genom individens fostran till rättskänsla, generositet, tolerans och ansvarstagande.

Undervisningen i skolan skall vara icke-konfessionell. Skolans uppgift är att låta varje enskild elev finna sin unika egenart och därigenom kunna delta i samhället genom att ge sitt bästa i ansvarig frihet.”

Dessa värderingar har på likalydande sätt förts fram i de föregående läroplanerna. Den stora skillnaden är att de nuvarande läroplanerna så starkt lyfter fram elev- och föräldrainflytandet.

Dessa värderingar ligger också i linje med FN:s deklarationer om de mänskliga rättigheterna och FN:s konvention om barnens rättigheter. Världssamfundet har utarbetat ytterligare dokument bl.a. rekommendationer om utbildning för internationell förståelse och utveckling och deklarationen om rekommendationer om undervisning i miljöfrågor som Sverige förbundit sig att verka för i alla utbildningssammanhang och som kompletterar och förtydligar de värderingar som kommer till uttryck i läroplaner och kursplaner.

Skolan ska förmedla dessa värderingar till och förankra dem hos barn och unga. Detta kan ske på många olika sätt. Skolan ska vara utformad och organiserad i överensstämmelse med de grundläggande värderingarna, t.ex. genom att utveckla demokratiska arbetsformer, genom att undervisningen anpassas till varje elevs förutsättning och att skolan tar ett särskilt ansvar för elever med svårigheter.

I det dagliga arbetet handlar det i stor utsträckning om hur människor beter sig mot varandra. De värderingar som ska styra verksamheten i skolan återspeglas i de regler och normer som styr vår samvaro i samhället. Dessa gemensamma värderingar kommer till uttryck i många miljöer där barn och unga befinner sig. Många av de handlingar som står i strid mot dessa grundläggande värderingar är förbjudna enligt lag, t.ex. misshandel och annat våld och olaga diskriminering. Andra betenden är inte kriminaliserade men förkastas enligt det normsystem som vi byggt upp, t.ex. vissa former av nedlåtande eller kränkande behandling. Att förmedla skolans värdegrund handlar därför om att lärare och andra vuxna i skolan uppträder på ett sätt som är förenligt med denna, t.ex. genom att alltid behandla eleverna med respekt, men det handlar också om att de aldrig accepterar att eleverna uppträder på ett sätt som strider mot den värdegrund vårt samhälle vilar på. Skolan måste i ökad

utsträckning aktivt beivra och fördöma handlingar som står i strid med de värden som skolan förväntas stå för. Det är viktigt att alla vuxna fungerar som goda förebilder, inte minst på grund av den normbildande effekten.

Att skolan vilar på demokratisk grund innebär dels att den har till uppgift att förmedla kunskap om grundläggande demokratiska värderingar men också att arbetet ska ske i demokratiska former. För att kunna utveckla tolerans och förståelse för andra måste eleverna involveras i samarbete med andra. Eleverna måste få erfarenheter av att ta ansvar och utöva inflytande.

Skolan ska föra en kontinuerlig dialog i dessa frågor och stimulera till reflektion och eftertanke. Sådana diskussioner lämpar sig för att integreras i det ordinarie skolarbetet, och det är viktigt att denna dialog blir en del av det dagliga skolarbetet.

Skolan ska också förmedla grundläggande etiska värden. Etiken nämns som ett av de perspektiv som ska genomsyra all verksamhet. Det etiska perspektivet ska ingå i undervisningen i olika ämnen för att främja elevernas förmåga till personliga ställningstaganden. Att den svenska skolan ska vara icke-konfessionell innebär att den ska ge alla samma utrymme för en personlig trosuppfattning. Skolans moraliska fostran handlar om att utveckla den personliga identiteten, karaktären och den personliga tryggheten.

Skolans fostrande uppgift och uppgiften att stötta eleverna i sökandet efter kunskap går hand i hand och kan inte särskiljas. Målet med skolans utbildning är att den ska ge barn och unga kunskaper och färdigheter och i samarbete med hemmen främja de ungas harmoniska utveckling till ansvarskännande människor. Skolans fostrande roll syftar till att överföra vissa grundläggande värden och att förbereda eleverna för att leva och verka i samhället. Det sker genom att barn och unga får lära sig rättskänsla, generositet, tolerans och ansvarstagande. Detta kräver en genomtänkt och konsekvent hållning från skolans sida.

Ansvaret för att det på varje skola skapas ett klimat där de grundläggande värdena kommer till praktiskt uttryck vilar på rektor. Det handlar ytterst om att organisera arbetet så att samarbete och samverkan stimuleras, att varje vuxen engageras i det samspel som ska präglade skolarbetet. Ingen vuxen på skolan kan undandra sig ansvaret att delta.

2 Arbetsgruppens förslag för arbetet med skolans värdegrund

Skolans uppgift att fostra och arbeta med värdegrundsfrågor hämtar sitt stöd i skollag och i läroplan där ett antal mål för respektive skolform ställs upp och där krav på alla som verkar i skolan preciseras. I Riktlinjer ställs krav på alla som arbetar i skolan och utskrivs ett antal preciserade krav på lärarens uppgift och roll.

I konkurrensen mellan sina två huvuduppgifter riskerar skolan att den kunskapsförmedlande rollen och den fostrande uppgiften inte tillmäts samma betydelse just därför att det lätt mätbara är det som man väljer att följa upp och utvärdera.

Arbetsgruppens förslag har samlats i detta kapitel. De resonerande delarna av rapporten återfinns i kapitel 3. Arbetsgruppens granskning och bedömning.

I det följande redovisas arbetsgruppens förslag till åtgärder på nationell, kommunal och lokal nivå. Förslagen syftar till att, direkt eller indirekt, stärka och främja skolans arbete med att förmedla och förankra samhällets grundläggande värden.

2.1 Förslag till åtgärder på nationell nivå

Begreppet värdegrunden

”Skolans värdegrund” är inte ett känt och tydligt definierat begrepp vare sig för skolans personal, dess elever eller andra. Det medför svårigheter att arbeta efter den och att ställa krav på att bli behandlad i enlighet med den. Formuleringen kan ge upphov till missförståndet att skolan skulle vila på en annan värderingsgrund än samhället i övrigt.

Arbetsgruppen anser att värdegrunden bör formuleras i styrdokumentet som ”de grundläggande värden som samhället vilar på och som skolan ska bidra till att föra över från en generation till en nästa” och i kortare form ”värdegrunden” eller ”samhällets värdegrund”.

Lärarytbildningen (se kapitel 3.4)

På det nationella planet, konstaterar arbetsgruppen, är det framför allt lärarytbildningen som måste ses över. Rekryteringen och urvalet av blivande lärare och den utbildning de genomgår måste utföras och utformas så att samhället vet att de nya lärarna omfattar och förstår det dubbla uppdrag som väntar i skolan: den demokratiska fostran och sökandet efter kunskaper tillsammans med barn och unga.

Uppföljning och utvärdering

Hur man på olika skolor har tolkat de övergripande skrivningarna om skolans värdegrund och hur man konkretiserat dem i den pedagogiska praktiken och det dagliga umgänget är därför av intresse att närmare följa och studera.

Att följa, påverka och bedöma en individs socialiseringsprocess är en svår uppgift för lärare. Arbetsgruppen anser därför att Skolverket, mer än vad som redan är fallet, bör fortsätta att utveckla de mätmetoder och mätinstrument som skolan behöver för att rätt kunna bedriva och utvärdera den demokratiska fostran.

Fortbildningen

Den fortbildning som högskolan och de fristående fortbildningsanordnarna utformar måste de närmaste åren fokusera på skolans grundläggande värden för att stärka det lokala arbetet med elevinflytande och demokrati samt förbättra lärarkårens kompetens när det gäller att bättre kunna följa och påverka den socialiseringsprocess som varje enskild elev genomgår under hela sin skoltid.

Kunskap om skolan

Arbetsgruppen menar att det är en angelägen uppgift för skolforskningen att snarast fördjupa kunskapen om orsakerna till barns och ungas kritik mot skolan. Det gäller inte minst uppfattningen att de vuxna i skolan inte förmår skapa förtroendefulla relationer till eleverna. Forskningen och dess rön bör, så snart det låter sig göras, komma skolan till del i dess utvecklingsarbete. Vardagsnära forskning som bedrivs av aktiva lärare och annan skolpersonal bör stimuleras.

Nya kursplaner

Skolverket bör omarbete de kursplaner, där man bedömer att skolans värdegrundsarbete måste göras tydligare.

Informationssamverkan på nationell nivå

Varje myndighet som deltar i arbetsgruppen har ett specifikt uppdrag och behov av att på eget sätt hålla kontakt med olika målgrupper, varav

skolan är en. Informationssamverkan måste därför bygga på frivillighet och upplevas som meningsfull. Det finns emellertid förutsättningar att skapa former för samverkan som

- ökar förutsättningarna för myndigheterna att nå ut med viktiga budskap genom större genomslagskraft i gemensamma aktiviteter (synergieffekter),
- minskar risken för dubbelarbete (kostnadsbesparande), leder till att effektivare informationsstrategier kan utvecklas genom erfarenhetsutbyte.

Följande former av samverkan kan övervägas:

Permanent nätverk

Under utredningstiden har de deltagande myndigheterna fungerat som ett nätverk. Detta nätverk kan lätt få en mer permanent karaktär. Ett nätverk hålls samman av vissa gemensamma mål och förutsätter att deltagarna kommer överens om arbetsformer. Ett nätverk har emellertid inte specifika arbetsuppgifter eller mandat men kan på frivillig väg i projektform genomföra gemensamma projekt med gemensam finansiering. En myndighet kan också få i uppdrag eller själv ta på sig uppgiften att vara sammankallande i nätverket.

Det finns inom centrala myndigheter goda erfarenheter av sådant nätverksarbete t.ex. Nätverk mot mobbning och Arbetarskyddsstyrelsens erfarenhetsgrupp för skolans arbetsmiljö.

Samordningsuppdrag

Någon av de deltagande myndigheterna kan få i uppdrag att ansvara för samordning utöver att vara sammankallande i ett nätverk. I samordningsuppdraget kan ligga

- att aktivt samla in och skapa en bank och ett referenssystem för material från myndigheter och organisationer, att ha kännedom om aktiviteter och projekt som planeras av de olika myndigheterna och fungera som ”ingång” för skolor och skolpersonal som vill orientera sig om material m.m. inom temat ”värdegrunden”,
- att initiera vissa återkommande evenemang som lokala konferenser/seminarier, forskarsymposier etc.
- att följa upp och utvärdera effekterna av olika aktörers samlade informationsinsatser (ansvaret för uppföljning av specifika insatser bör ligga på den ansvariga myndigheten),
- att på uppdrag av departement genomföra vissa projekt.

Ett sådant uppdrag kan läggas på en lämplig enhet inom en myndighet – förslagsvis Skolverket – att utföras i samarbete med myndighetens informationsavdelning.

Ett sådant initiativ skulle också vara till stor nytta för de avsedda mottagarna som skulle få en naturlig kontaktpunkt för allmänna frågor om skolans värdegrund.

Referenssystem

En samordningsansvarig myndighet kan dessutom få i uppdrag att göra ett referenssystem lättare tillgängligt genom t.ex.

Referensdatabas åtkomlig via Skoldatanätet. Här kan finnas korta presentationer (enligt en viss mall) för material från olika myndigheter och organisationer som nätverket anser har relevans för temaområdet och som uppfyller vissa kvalitetskrav. Databasen kan struktureras så att innehållet markeras som användbart för skolpersonal i deras arbete med att utveckla skolans arbetsformer och/eller är lämpligt för elevarbete i klassrummet.

Referensdatabasen kan dessutom ha länkar till de deltagande myndigheterna och vissa organisationer så att rapporter och arbetsmaterial in extenso kan hämtas från resp. huvudmans www-sidor.

Till referensdatabasens hemsida bör kopplas allmänt presenterade texter om skolans värdegrund samt de styrdokument som beskriver eller refererar till värdegrunden (Lpo 94 och Lpf 94 m.m.)

För att ytterligare stimulera lärarhögskolornas intresse för arbetet med skolans värdegrund kan en referensgrupp bildas med högskole-representanter som kan beskriva vilket material utbildningen särskilt kan ha nytta av. Referensdatabasen kan dessutom ha en avdelning där uppsatser från de pedagogiska institutionerna presenteras.

- *Nyhetsbrev* som i enkel form löpande presenterar nya rapporter, uppföljningar, läromedel och bevakar det arbete som sker i statliga utredningar och som kan ha betydelse för arbetet med skolans värdegrund.
- *Adresslistor* till relevanta mottagargrupper samt till skolor som deltar i särskilda projekt.

Läromedel

Arbetsgruppen har noterat att bl.a. Kommittén för brottsförebyggande arbete och ett projekt stött av EU-året mot rasism, var för sig och inom sina områden, gör granskningar av skolans läromedel.

Det finns i dag ingen fortlöpande granskning av skolans läromedel vilket är naturligt med tanke på att läromedelsbegreppet vidgats betyd-

ligt, inte minst tack vare tillgång till IT. De traditionella läroböckernas betydelse kan antas ha minskat från att ha varit en mycket dominerande kunskapskälla, när kunskaper nu hämtas från många andra källor samtidigt. Analyser av vad de läromedel som används står för, utifrån de grundläggande värden som skolan vilar på, är viktigt för att elever och lärare gemensamt ska kunna värdera dem. Det är i det dagliga arbetet denna granskning måste ske. En sådan granskning skulle dock kunna understödjas och stimuleras genom återkommande temagranskningar på nationell nivå.

Arbetsgruppen menar att sådana granskningar bör göras i statlig regi och utformas så att de stöder det lokala arbetet med att ständigt utvärdera och värdera de läromedel som används i undervisningen.

Populärutgåvor

Skolverket producerar ett antal intressanta rapporter men dessa borde också utges i nedkortad version som populärutgåvor för att nå fler som arbetar i skolan. Skolverkets informationsstrategi måste bli mera offensiv och i större utsträckning inkludera lärare och annan skolpersonal.

2.2 Förslag till åtgärder på kommunal nivå

Barns och ungas inflytande

Barnkonventionens artikel 12 ger barn och unga rätt att föra fram sina åsikter i alla beslut som rör dem och deras åsikter skall tillmätas betydelse efter ålder och mognad. Arbetsgruppen menar att artikeln inte enbart tar sikte på sådana beslut som rör det enskilda barnets personliga situation, utan också innebär att barnen ska ges ett reellt inflytande över beslut i närmiljö- och samhällsfrågor. Tolkad på detta sätt blir artikel 12 ett effektivt stöd för att stärka barns och ungdomars inflytande över samhällets beslutsprocesser, och särskilt viktig är då skolan.

”Skolan rör sig trögt och långsamt och verkar omöjlig att få att ändra riktning”. Beskrivningen som Elevorganisationen gör är helt rimlig om man ser elevinflytandet i ett historiskt perspektiv. Den dåvarande Skolkommittén uttalade redan 1946 att skolan skall träna eleverna i fri samverkan, samarbete och medinflytande. Därefter har olika andra betänkanden och utredningar betonat att det ur ett demokratiskt samhällsperspektiv är viktigt med elevinflytande i skolan. Den nu gällande skollagen och läroplanen fastslår en skyldighet för skolan att arbeta demokratiskt på alla nivåer. Trots alla goda intentioner är det dock konstaterat att elevernas inflytande fortfarande är starkt begränsat. Det

bristande elevinflytandet i skolan strider dessutom mot innehållet i barnkonventionens artikel 12.

De flesta är i dag överens om att arbetet med att utveckla elevdemokratin och elevinflytandet i våra grundskolor och gymnasier måste prioriteras. Detta förutsätter en levande debatt och ett fördjupat arbetsätt som utgår från eleven och sätter den unga människan i centrum. Ett sådant arbetssätt måste få konsekvenser på skolans organisation, men också på de vuxnas attityder. Skolan som institution är svår att förändra bl.a. på grund av de traditioner som finns i skolmiljön, men också på grund av att förändringarna kräver de vuxnas engagemang, vilja och kunskap att medverka. Den viktigaste länken i det demokratiska arbetet är således skolans personal. Att öka inflytandet är inte möjligt om inte de vuxna förändrar sitt förhållningssätt. Detta är svårt eftersom det bl.a. innebär att de vuxna i skolan måste lämna från sig del av makten.

I grunden handlar det om unga människors rätt att få känna sig delaktiga i samhället. Ett ökat inflytande i skolan stärker också ungas tilltro till att kunna påverka även andra frågor i samhället. Som institution har skolan således stor betydelse för barns och ungas syn på demokrati och spelar därför en avgörande roll i den löpande utvecklingen av det demokratiska samhället. Skollagen ger i dag eleverna rätt till inflytande över hur deras utbildning utformas. Däremot finns inga regleringar som ger eleverna rätt att påverka skolans styrmedel och organisation, trots att dessa påverkar elevernas vardag på ett mycket påtagligt sätt. Som exempel kan nämnas att både budget, schemaläggning och arbetsorganisation har stor påverkan på den enskilda undervisningen. Ytterligare ett exempel är då en lärare ska nyanställas. I dag förekommer knappast att eleverna ges möjlighet att delta vid ett sådant beslut. Arbetsgruppen menar att det är av stor vikt att eleverna kan ha möjlighet till inflytande över de frågor som skolstyrelse/rektor ska besluta om. En skyldighet borde därför införas för skolstyrelsen/rektor att inhämta synpunkter från eleverna inför beslut som berör eleverna på ett påtagligt sätt. Detta skulle kunna ske genom ett samrådsförfarande med elevråd, eller i vissa fall även på klassrumsnivå. Arbetsformer måste naturligtvis utvecklas med hänsyn till barnens ålder och mognad.

Det är också viktigt att inflytandet över den formella beslutsprocessen ges möjlighet att få genomslag i undervisningen. Elevinflytande är inte enbart en fråga om den formella demokratin med möten, beslut och protokoll. Elevinflytandet är minst lika mycket en fråga om varje elevs möjligheter att påverka sitt eget arbete. Ett inflytande som barn och unga i de lägre årskurserna i grundskolan har i högre grad än de unga i de senare årskurserna och på gymnasiet.

Arbetsgruppen är av den uppfattningen att lärare och lärarlag som på ett öppet sätt låter eleverna delta i planeringen av skolans olika

verksamheter får det lättare att skapa ett klimat för lärande som underlättar för alla elever att utvecklas utifrån sina intressen och möjligheter. Arbetsgruppen menar vidare att den lokala arbetsplanen måste visa hur man vill utveckla elevernas inflytande över sitt arbete.

Det finns ingen lagstadgad skyldighet för de enskilda skolorna att utveckla det formella inflytandet. I dag har de flesta skolorna elevråd men deras roll och funktion är mycket varierande. Elevrådets roll bör därför stärkas ytterligare. Elevråden bör i högre stadier ses som elevernas "fackförening" och ges likvärdiga möjligheter att utföra sitt uppdrag som de vuxnas fackliga organisationer t.ex. när det gäller samrådsskyldighet.

Arbetsgruppen anser att det bör finnas en skyldighet för skolstyrelsen/rektorn att vid viktigare beslut inhämta elevsynpunkter genom ett remissförfarande samt att elevrådets roll stärks.

Skolplan och lokal arbetsplan

På det kommunala planet måste de grundläggande demokratiska värdena konkretiseras i skolplanen och den lokala arbetsplanen. Målsättningarna att fostra och förmedla värden till nästa generation bör vara så tydligt framskrivna att den egna uppföljningen och utvärderingen kan utvisa om skolorna nått de uppsatta målen. Utvärderingen kan ske bl.a. med attitydundersökningar till skolan bland elever, lärare, föräldrar, kommunala tjänstemän och politiker.

Arbetsgruppen menar att de kommunala skolplanerna bör vara tydligare vad gäller de mål som skolan ska uppnå när det gäller arbetet med samhällets värdegrund samt att de lokala arbetsplanerna måste beskriva hur målen ska omsättas i skolans verksamhet. Arbetsgruppen vill också understryka vikten av att skolplan och lokal arbetsplan regelbundet följs upp och utvärderas.

Fortbildning

Den samordnade fortbildningen inom kommunen bör fokusera på den uppgift som pedagogen/läraren har att låta barn och unga växa till i identitet och kompetens. För detta måste läraren vara väl förtrogen med ett etiskt tänkande och den kunskapssyn, människosyn och samhällssyn som utgår från läroplanens skrivning. Arbetsgruppen anser att arbetet med värdegrunden bör prioriteras i det praktiska utvecklingsarbetet i skolan och i skolans fortbildningsverksamhet. Det är viktigt att skolans demokratiserande roll betonas i utvecklingsarbetet vid varje skola.

Arbetsgruppen menar att varje anställd i skolan måste ges tillfälle att tillsammans med sina arbetskamrater noga få sätta sig in i och reflektera över sitt förhållningssätt till läroplanens och skollagens

skrivningar om de grundläggande demokratiska värdena. Det bör ankomma på rektor att planera arbetet så att den samlade personalen fortlöpande ges tillfälle till personalutveckling kring värdegrundsfrågor.

Skolans sociala kompetens

En av de vanligaste kommentarerna vid arbetsgruppens kontakter med skolan och dess omvärld är att ”skolan saknar eller har liten social kompetens”. Det är inte alltid man menar samma sak. Ibland avses brister på yrkesmässig kompetens som kurator eller psykolog. Andra gånger menar man att lärare och annan personal i skolan saknar förmåga att handskas med barn och unga som uppträder störande, är ledsna, rädda eller på annat sätt far illa i skolmiljön. Åter andra avser beredskapen att bedriva arbetet i skolan i demokratiska former. Arbetsgruppen menar att dessa iakttagelser bör begrundas av utredningen av lärarutbildningen.

Arbetsgruppen anser vidare att de kommunala huvudmännen för skolan bör göras uppmärksamma på dessa brister som ett underlag för prioritering av kommunens fortbildningsresurser.

Den sociala kompetensen måste lyftas fram särskilt i grundskolan eftersom den har betydelse för skolans möjligheter att fostra barn och ungdomar till rättskänsla, generositet, tolerans och ansvarstagande.

2.3 Förslag till åtgärder på lokal skolnivå

En skola i samverkan – öppen mot omvärlden

Skolan har av tradition varit stängd i flera bemärkelser. Bristande förmåga att ta till sig av det omgivande samhället stänger skolan mot omvärlden. Med en traditionell arbetsform, en klass – en lärare, riskerar skolan att bli ett antal slutna system. Liten insyn i vad som händer och små möjligheter att kommunicera med andra om det egna arbetet ger få impulser till utveckling.

I skolor som arbetar med andra modeller – t.ex. arbetslag eller problembaserad undervisning – har man fått en öppnare atmosfär och kan utnyttja personalens starka sidor på ett bättre sätt. De vuxna i skolan känner sig också styrkta av att kunna arbeta i gemenskap med andra. När man arbetar tillsammans slipper man att ensam göra alla svåra bedömningar. Det är alltså både en viktig pedagogisk och personalpolitisk insats att organisera skolan för samarbete.

Barn och ungdomar måste under sin uppväxt få vara delaktiga i samverkan med andra barn, unga och vuxna. De måste få se hur vuxna kan samarbeta för att lösa sina uppgifter för att själva lära sig detta

arbetssätt. Arbetsgruppen menar att ett tydligt samarbete mellan de vuxna i skolan är en organisatorisk och pedagogisk nödvändighet för att en skola ska kunna leva upp till de grundläggande värdena. De vuxnas sätt att arbeta kan inspirera barn och unga att själva välja samarbete som sin metod både under skoltiden och senare.

De organisationer som arbetsgruppen kommit i kontakt med har tillsammans ett mycket stort material som på olika sätt kan användas i skolans arbete med normer och värderingar. Arbetsgruppen uppmanar därför skolorna att upparbeta kontakter med det lokala föreningslivet när detta passar in i den egna planeringen. Samtliga organisationer är beredda att möta skolans efterfrågan men känner sig fortfarande lite främmande inför den snabba förändring som skolan just nu genomgår och den autonomi som den enskilda skolan uppvisar.

Lärarnas kompetens

För att få genomslag i det dagliga skolarbetet för värdegrundsprinciperna krävs att lärarna har ett förhållningssätt i arbetet som speglar värdegrunden. Det handlar om att sätta fokus på de värden som varje dag förmedlas i klassrummet, i korridoren, på skolgården och som växer fram i det samspel som finns mellan de vuxna, barnen och de unga som har sin arbetsplats i skolan. Hur de grundläggande värdena kommer till uttryck i skolan är därför i stor utsträckning beroende av lärarens och lärarlagets kompetens.

För att utveckla arbetet med värdegrunden i skolan anser arbetsgruppen att insatser behöver vidtas när det gäller lärarnas kompetens i dessa frågor. Det är nödvändigt att lärarlagen ges mer kunskaper om värdegrundsfrågor samt tid och möjligheter för diskussion och reflektion över det egna arbetet utifrån ett värdegrundsperspektiv. Detta för att ge dessa frågor möjlighet att utvecklas så att de faktiskt kan bli grunden för allt arbete i skolan. Lärarna bör också få tillfälle till adekvat handledning som kan hjälpa till att lyfta diskussionen och sätta fokus på värdegrunden. Sådan handledning kan komma från många håll men en närmare kontakt mellan lärarutbildningen och skolorna vore önskvärt.

Det är kommunerna som ansvarar för lärarnas kompetensutveckling. Arbetsgruppen föreslår därför att incitament tillskapas som kan påverka en utveckling i skisserad riktning.

Skolan och forskningen

Det är nödvändigt att regelbundna kontakter mellan skolan och forskningen utvecklas. Detta kan ske på olika sätt. Naturligtvis genom att forskare ges möjlighet att tillfälligt gå in i skolarbetet, men kanske främst genom att lärare eller lärarlaget självt i sitt arbete kan bedriva forskning. Det är det dagliga arbetet som ger det naturliga underlaget för reflektion och diskussion.

Ett hinder för större forskningsanknytning är i dag kostnaderna som är förknippade med att på något sätt använda sig av universitetets resurser.

Kursplaner

De kursplaner som finns för grundskolan innehåller i större eller mindre utsträckning ”stråk av gemensamma normer och värden”. Det är viktigt att dessa delar av kursplanerna uppmärksammas av lärarna.

Miljöprogram

Genom Agenda 21, kap. 36, har myndigheter och organisationer ett miljöansvar. Inom skolan skulle detta kunna utformas till ett miljöprogram som beaktar alla olika typer av aktiviteter som förekommer inom skolans ram. Det uppställda miljöprogrammet bör kunna utvärderas på samma sätt som andra mål inom skolan.

Program för jämställdhet

Skolorna bör upprätta ett program för jämställdhet kombinerat med en utvärderingsplan. Jämställdhet är ett förhållningssätt som ska genomsyra skolans hela inre verksamhet.

Föräldrarnas delaktighet

Arbetsgruppen vill framhålla att hemmens engagemang är av största betydelse för ett förtroendefullt samarbete med skolan. Genom att införliva föräldrarna i skolans planering och aktiviteter blir samarbetet ett naturligt inslag i det dagliga skolarbetet. Beroende på barnens och de ungas ålder kan hemmens delaktighet i skolans arbete skifta i karaktär

I de allra första årskurserna är det av mycket stor betydelse att föräldrarna aktivt deltar i barnens skolgång för att möjliggöra för skola och hem att på bästa sätt lägga grunden för den mångåriga efterföljande skolgången.

I de lägre åldrarna är föräldrarna företrädare för sina barn. När ungdomarna blir äldre, bör de i högre grad få tillfälle att utöva ett eget inflytande.

Skolans ordningsregler

De regelverk skolan ställer upp som ram för den yttre ordningen, de s.k. ordningsreglerna, måste återkommande prövas i elev- och lärargrupper. Eleverna vill inte ärva tidigare årskullars ordningsregler utan önskar att göra dem till sina. Detta kan ske genom att ordningsreglerna återkommande diskuteras och omformas. Ärvda regelverk känns inte alltid motiverade eller angelägna.

Skolans mobbningsplan

Olika undersökningar visar att mobbningen inte minskar trots att det i allt fler skolor finns lokala handlingsprogram och planer mot mobbning. I Barnombudsmannens rapport och förslag redovisas att ca 100 000 barn och unga utsätts för mobbning. Resultatet är hämtat från bl.a. Folkhälsoinstitutets rapport "Skolbarns hälsovanor under ett decennium" (1997) samt olika lokala studier. BO påpekar i sin rapport att det råder en stor okunskap bland skolpersonal om mobbning och vad man kan göra för att förhindra den. Det finns en otydlig ansvarsfördelning för frågorna på den enskilda skolan och i kommunen och BO föreslår en förstärkning av skollagstiftningen på flera områden för att tydlig- göra ansvaret, däribland införande av en rapportskyldighet för skolpersonal till rektor och en förstärkning av rektors ansvar. Vidare föreslår BO att kunskap om mobbning ska bli en obligatorisk del i grundutbildningen för lärare och annan skolpersonal samt att regeringen tar initiativ till att under en treårsperiod fortbilda skolpersonalen. BO efterlyser också en effektivare samverkan mellan skolan, barn och ungdomar, föräldrarna samt andra myndigheter i det förebyggande arbetet.

Arbetsgruppen menar att det är av största vikt att samtliga skolor har en mobbningsplan, att alla vuxna på en skola deltar i arbetet med mobbningsplanen och att den återkommande utvärderas för att ständigt hållas aktuell. För att mobbningen inte ska uppstå krävs ett aktivt engagemang från all personal under varje skoldag och under den enskilde elevens hela skoltid. För att uppnå uppsatta mål måste processen och medvetenheten om mobbningen som företeelse ständigt hållas aktuell genom återkommande diskussioner och fortbildningsinslag.

Barns sociala utveckling

Skolan värdesätter goda sociala och intellektuella prestationer. Att leva upp till dessa förväntningar är samtidigt att bli starkare som person och stärka banden till samhället i övrigt. Men det finns elever som har svårt att klara av förväntningarna. De eleverna kan lätt hamna utanför gemenskapen och riskerar att utveckla en likgiltig hållning till skolan

vilket i sin tur kan ta sig uttryck i t.ex. skolk och i förlängningen en socialt negativ utveckling.

Forskningen visar att de elever som inte fullföljer grundskolan bl.a. löper större risk att hamna i kriminalitet än sina kamrater. Negativa attityder till skolan, låga ambitioner och dåliga resultat samvarierar med antisociala och brottsliga beteenden. Det är naturligtvis inte så att det finns ett orsakssamband, problemen är betydligt mer komplicerade och komplexa än så. Men oavsett vilken social bakgrund ett barn har, är det kvaliteten i barnets relationer till föräldrarna, skolan och kamraterna som mest påverkar risken för att barnet påbörjar en brottslig utveckling.

Arbetsgruppen anser att skolan har, tillsammans med bl.a. föräldrar och socialtjänst, ett stort ansvar när det gäller barns sociala utveckling. Skolan måste ta detta ansvar, reagera på signaler som tyder på att ett barn far illa och medverka till att problemet löses. Om det inte finns resurser inom skolan, kan skolan ta hjälp av andra t.ex. föräldrar eller socialtjänst och söka former för samverkan i syfte att ge de unga stöd.

Tidsstyrning och målstyrning

Konflikten mellan tidsstyrning och målstyrning är tydlig. Oftast verkar tidsstyrningen ta över. Traditioner och det faktum att tidsstyrningen är det som är enklast att mäta och lättast att kontrollera blir avgörande. Detta är särskilt tydligt i grundskolans senare årskurser och i gymnasiet.

Den tidsstyrning som finns i grundskolan i dag upplevs som ett hinder för att t.ex. arbeta tematiskt och för att ta del av ideella organisationers speciella kompetens.

Arbetsgruppen menar att timplanens styrande verkan som ett centralt styrdokument för grundskolan måste minska. För gymnasieskolans del kan på sikt den nationellt fastställda timplanen utgå under förutsättning att de nationella proven utformas så att elevernas förvärvade kunskaper på ett likvärdigt sätt kan mätas och betygsättas.

3 Arbetsgruppens granskning och bedömningar

3.1 Elevers syn på sin skola

Skolan liksom allt annat arbetsliv förändras ständigt. Till skolans uppgifter hör att förbereda barn och unga för deras vuxna liv som medborgare och yrkesverksamma, för föräldraskap och annat som hör vuxenlivet till. I en sådan organisation krävs förmåga att blicka in i framtiden, och runt hörnet. För att den enskilde anställde ska vilja, kunna och orka bejaka förändringar och påverka inriktningen av dem, behöver han/hon känna trygghet och ha gedigna kunskaper om sitt eget och andras arbete i skolan. Lärarutbildningens innehåll och utformning och fortbildning som ständigt förser skolorganisationen med nya och fördjupade kunskaper är en förutsättning för utveckling.

I detta sammanhang vill arbetsgruppen peka på behovet av fördjupade kunskaper om skolans vardagsarbete med anledning av bl.a. Skolverkets rapport Nr 72 "Attityder till skolan, Skolbilsundersökningen 1993/94".

I kapitlet *Elevernas syn på sin skola. Lärarna är engagerade i sitt ämne – men misslyckas i relationerna* (ss. 46-57) redovisar Johan Wennhall en varierad bild som svenska skolelever ger av sin skola.

Vi har valt att referera detta avsnitt ur rapporten som vi anser särskilt viktig för vårt arbete trots att den inte är helt aktuell. Den senaste tiden har det presenterats flera andra undersökningar som visar på resultat som tyder på att den kritik barn och unga för fram i Skolverkets Skolbilsundersökning fortfarande kvarstår. Arbetsgruppen menar att denna kritik måste tas på stort allvar. I arbetsgruppens kontakter har det ofta påpekats att skolan saknar, eller har för liten, social kompetens. Det finns alltså en stor medvetenhet också bland vuxna om skolans tillkortakommanden i detta avseende. Skolans arbete bygger mer än andra verksamheter på möten mellan människor. Möten vars kvalitet är avgörande för resultatet, barns och ungas kunskapsinhämtande och fostran in i det samhälle de ska ta över ansvaret för.

Arbetsgruppen har inte haft möjlighet att själv studera orsakerna till elevernas starka kritik, men menar att det är angeläget att sådan forskning snarast kommer till stånd.

Färiska undersökningar understryker behovet av att skolhuvudmännen begrundar de signaler som framkommer från eleverna i skolan vid fördelningen av resurser.

Den attitydundersökning som rapporten refererar till gäller förhållanden i skolan läsåret 1993/94. En ny rapport är under produktion men resultaten från den är ännu ej klara och kan inte ligga till grund för arbetsgruppens analys och ställningstaganden.

Enligt Skolbilsundersökningen beror elevernas uppfattning av lärarnas insatser mindre på att ungdomarna tillhör någon särskild kategori i socialt eller kulturellt hänseende och mer på hur skolan faktiskt fungerar för den enskilde eleven.

Ungefär tre femtedelar av eleverna tycker att de flesta eller alla lärare i deras egen skola undervisar bra. Var femte elev tycker att det bara är några få eller inga lärare som undervisar bra. Andelen elever som anser att flertalet lärare undervisar bra är högre i högstadiet än på gymnasiet. Detta sammanhänger med att eleverna på de studieförberedande linjerna och programmen i gymnasieskolan är mer negativa. Bara

varannan av dessa elever tycker att alla eller de flesta lärarna undervisar bra.

De flesta eleverna i högstadiet och gymnasieskolan är dock överens om att lärarna är engagerade i det ämne de undervisar i. Tre av fyra anser att alla eller de flesta av lärarna har ett sådant engagemang. Var tionde elev anser att bara ett fåtal, och 1 procent av eleverna att ingen, lärare i skolan är engagerad i sin undervisning. Mer än två av tre elever i grundskolan och hälften av eleverna på de studieförberedande linjerna och programmen i gymnasieskolan tycker att de får stöd och hjälp i skolarbetet av alla eller de flesta lärare när de behöver det. Rapporten konstaterar samtidigt att kritiken mot lärarnas förmåga att upprätta förtroendefulla relationer med sina elever är stark.

Enligt Skolbilsundersökningen är det bara drygt hälften av eleverna som anser att flertalet lärare (alla eller de flesta) bryr sig om vad eleverna tycker. Nästan var fjärde elev upplever att det bara är några få eller ingen lärare alls som bryr sig om deras åsikter. Det gäller för eleverna både i gymnasieskolan och högstadiet.

När det gäller förtroende för lärarna är det betydligt större andel bland pojkarna (50%) som litar på alla eller flertalet lärare och kan vända sig till dem i förtroende än bland flickorna (35%). I Skolbilsundersökningen konstateras att det är svårt att förklara denna tydliga skillnad i uppfattning mellan pojkar och flickor. Hälften av eleverna på

de studieförberedande linjerna och programmen i gymnasieskolan (48%) litar på och kan vända sig i förtroende till några få eller inga lärare alls, jämfört med drygt var tredje (36%) i grundskolan.

Enligt Skolbilsundersökningen är det en majoritet som ger en i huvudsak positiv bedömning av sina lärare. Samtidigt konstaterar man att det måste ses som uppseendeväckande att så många elever är missnöjda med lärarnas insatser och ger en negativ beskrivning av sitt förtroende för lärarkåren.

Som sammanfattning av avsnittet *Eleverna om sina lärare* skriver Skolbilsundersökningen att lärarna kan sägas misslyckas i sin relation till alltför många av ungdomarna i skolan. Lärarnas arbete med kunskapsöverföring får bättre betyg av eleverna än de mer sociala och relationsmässiga aspekterna. För många elever är det säkerligen så att graden av kunskapsinhämtning är kopplad till elevens hela situation i skolan. När man upplever att lärarna inte bryr sig om vad eleverna tycker och när man inte känner förtroende för sina lärare finns en uppenbar risk att man inte engagerar sig lika mycket i skolarbetet och inte heller tillgodogör sig undervisningen fullt ut.

Skolbilsundersökningen påpekar vidare att det i andra undersökningar har framkommit att ungdomar inte ser skolans regelverk och gränser, satta av vuxna, som något större problem. Tvärtom har det ofta, enligt Årsbok om ungdom 1993 till exempel, varit något många söker. I skolan, enligt rapporten, ligger regelverket tydligen rätt för många elever, då tre av fyra tycker att det är på en lagom nivå, medan färre än var tionde elev tycker att reglerna är för slappa (9%) respektive för stränga (7%). Åsikterna om reglerna skiljer sig inte nämnvärt mellan olika kategorier av elever i olika utbildningsformer. Värt är dock att notera att det är en större andel bland eleverna med stor frånvaro och bland dem med mindre integration i skolan som tycker att reglerna är för slappa (12 respektive 13%).

I avsnittet *Relationer till vuxna och kamrater* konstaterar Skolbilsundersökningen att föräldrarna är en mycket viktig resurs för ungdomarna även när det gäller livet i skolan. När en elev får problem som har med skolan att göra, har han/hon lättast att vända sig till mamma och/eller pappa. Klasskamrater, andra elever och kompisar är också viktiga för de flesta elever i detta sammanhang.

Endast hälften av eleverna upplever att det är mycket eller ganska lätt att vända sig till sina lärare med problem som har med skolan att göra. Lärarna är inte mer "tillgängliga" för eleverna när de behöver hjälp med problem i skolan än andra personalgrupper. Rapporten konstaterar att det finns ett utbrett relations- och förtroendeproblem i kontakterna mellan många elever och deras lärare. Man skriver vidare i rapporten att andelen som har lätt att ta kontakt med lärare, föräldrar

eller kamrater när skolrelaterade problem uppstår inte skiljer sig inte nämnvärt beroende på om man är högstadieelev eller elev i gymnasiet, om man bor på en liten ort eller i en storstad.

Två procent av de tillfrågade eleverna i rapporten – lika stor andel på högstadiet som i gymnasiet – känner sig mobbade och utsatta av andra elever i skolan. Det skiljer inte heller mellan pojkar och flickor, oavsett språklig eller kulturell bakgrund. Föräldrarna är de vuxna som barn och unga främst kan vända sig till när de har problem i skolan. Det är fler elever som anser att föräldrarna bryr sig om och engagerar sig i skolarbetet än tvärtom.

I kapitlet Skolintegration och frånvaro framgår att det är en större andel av gymnasieeleverna (19%) som engagerar sig ganska eller väldigt litet i skolarbetet än vad som är fallet bland högstadieelever (14%). Bland gymnasieeleverna som inte kom in på sitt förstahandsval är det 29 procent som engagerar sig ganska eller väldigt lite.

Var femtonde elev (2%) är ogiltigt frånvarande från skolan, skolkar mycket ofta, var tjugofemte elev (4%) ganska ofta. Sammanlagt skolkar var tjugonde elev (6%) mycket eller ganska ofta.

Ungdomarnas möjlighet att prata med sina föräldrar är stor i alla grupper. Bland de som har svårt med anpassningen till skolan, i form av skolk och låg skolintegration, finns dock en större andel som uppenbarligen tycker att det är svårt att prata med föräldrarna. Elever i allmänhet har lätt att vända sig till elevvårdspersonalen på skolan. Detta antyder att personalen inom elevvården är en resurs för just de "svagare" eleverna som har svårare än andra elever att vända sig till vuxna.

I avsnittet *Samhället är också en avspegling av skolan* konstaterar Skolbilsundersökningen bl.a. att det kan vara själva mötet mellan den enskilde eleven och skolan som är den allra viktigaste variabeln. Många, upp mot var femte elev i undersökningen, har uttryckt en stor otillfredsställelse med vad skolan erbjuder dem i form av undervisningskvalitet, ämnesinnehåll, nyttan med utbildningen osv.

Skolbilsundersökningen konstaterar till slut att om man läser mellan raderna säger eleverna faktiskt att skolan aldrig kommer att kunna erbjuda dem en god lärmiljö och utbildning så länge lärare engagerar sig mer i ämnet än i eleven.

Olika undersökningar, nu senast Barnombudsmannens rapport och förslag mot mobbning, "Blunda inte för mobbning", visar på att mobbning förekommer trots befintliga mobbningsplaner. Procentsatsen mobbningsoffer bland eleverna tycks inte minska. Den är ungefär lika stor inom de olika skolformerna. Barnombudsmannen föreslår i sin rapport att kunskap om mobbning ska bli en obligatorisk del av lärarutbildningen och att regeringen tar initiativ till att skolpersonalen under

en treårsperiod får fortbildning om mobbning. Barnombudsmannen efterlyser ett skärpt ansvar för skolpersonalen och en effektivare samverkan mellan skolan och eleverna och mellan skolan och föräldrarna och andra myndigheter.

Arbetsgruppen bedömer att Barnombudsmannens förslag kan leda till förbättringar och stöder dem och anser att de bör prövas i regeringens fortsatta beredning.

3.2 Kommunernas skolplan och skolhuvudmännens roll

3.2.1 Värdegrunden i den lokala arbetsplanen

Det är i en komplex och svåröverblickbar verklighet som skolan har att verka. Omvärldskunskap hos skolpolitiker, skolledare och lärare är en förutsättning för det lokala arbetet med skolan. För kommunernas del innebär decentraliseringen att de axlat delar av det tidigare nationella ansvaret för skolan.

Den kommunala skolplanen ska inom givna ramar formulera kommunens egna målsättningar som anpassats till de lokala förutsättningarna. Förutsättningen för att en kommun ska kunna fastställa en förankrad och återopad skolplan är att den också bygger på de återkommande uppföljningar och utvärderingar som genomförs lokalt.

Det är viktigt att lärare, föräldrar och elevers medbestämmande integreras i arbetet med de lokala arbetsplanerna och den lokala skolplanen. Delaktighet i och makt över sin arbetssituation är en förutsättning för att den deltagande målstyrningen ska fungera. Den pedagogiska utvecklingen på det lokala planet kan upprätthållas när de professionella, lärare och rektorer, tillsammans med elever kan värdera och förändra sina arbetssätt och arbetsmetoder.

Först när den kommunala skolplanen ingår i en växelverkan med de lokala arbetsplanerna och de lokala och kommunala utvärderingarna, kan den få en avgörande betydelse för skolutvecklingen. Det är avgörande att skolplanen är så skriven att den kan utgöra en fungerande utgångspunkt för de lokala arbetsplanerna och att skolplanens uppsatta mål verkligen kan utvärderas. Skolplanen måste också ha en tydlig

koppling till den budget skolan förfogar över. Om skolplanen är myn-
tets ena sida, är skolans budget den andra.

En skolplan som abstraherar och idealiserar riskerar att tolkas
mycket olika av de skolor som har att konkretisera den i sina egna
styrdokument.

Den kommunala skolplanen ska styra det lokala skolarbetet men
konkretiseringen av samtliga styrdokument överläts till de professio-
nella i skolan. Beslut om vilket stoff som ska användas, hur undervis-
ningen ska organiseras och vilka arbetssätt som ska användas fattas av
lärarna och de berörda eleverna tillsammans.

3.3 Skolans inre arbete och det pedagogiska ledarskapet

3.3.1 Värdegrunden i det lokala arbetet

Utvecklingen av värdegrunden på en skola sker från två infallsvinklar.
Den ena infallsvinkeln är skolledningens vars roll är beskriven bl.a. i
läroplanernas avsnitt om "Rektors ansvar", den andra är personalens
och elevers. Delaktighet i och makt över den egna arbetssituationen är
avgörande för hur arbetet med värdegrunden gestaltar sig.

Hur värdegrunden ska genomsyra all skolverksamhet går inte att
kortfattat beskriva. Det är dock viktigt att påpeka att exempelvis grund-
skolans samtliga kursplaner uttrycker i större eller mindre omfattning
olika mål som gestaltar värdegrunden. Särskilt markant är detta i sam-
hällskunskap, svenska och religionskunskap.

I kapitlet om ämnet samhällskunskaps uppbyggnad och karaktär
skrivs som följer:

*"Undervisningen skall också innefatta ett demokratiskt fost-
ransperspektiv. Studier i samhällskunskap rör ofta för människorna
centrala frågor t.ex. om mänskliga rättigheter, makt och förtryck.
När dessa och liknande frågor behandlas kommer skolans värde-
grund ofta att beröras. Det är viktigt att markera att skolan inte är
värdeneutral. Skolan skall stå för demokratins grundläggande vär-
den. Samhällskunskapsämnet har i detta sammanhang en särskild
uppgift; att ta upp den demokratiska värdegrunden i ett analyse-
rande perspektiv och utveckla elevernas förmåga att granska, vär-
dera och ta ställning.*

En demokratisk fostran innebär också att eleverna ges inflytande och får personligt ansvar; de skall få praktisera och reflektera över demokratins arbetssätt och arbetsformer i skolan.” (Lpo 94, s. 67)

I läroplanerna är demokratibegreppet starkt betonat och medinflytandet är ett av huvudsyftena med skolreformen. Genom läroplanerna vill staten skapa en demokratisk skola där eleverna har ett starkt medinflytande över skolan som helhet liksom i den egna läroprocessen. Läroplanernas mål är att forma barn och ungdomar till demokratiska människor som bär på demokratiska värderingar. Skolan ska både vara bärare av de demokratiska värdena och utgöra en kultur där demokrati kan upplevas, läras och praktiseras. Läraren ska inte enbart förmedla ett läro-stoff utifrån aktuella kursplaner utan ska tillsammans med andra professionella skapa ett ”lärorum” som kännetecknas av de demokratiska värderingarna.

I den lokala skolan kan de grundläggande värdena komma att få olika uttryck beroende på skolans personal, elever och föräldrar och det omgivande samhället. För att skolans arbete med värdegrunden ska kunna utvecklas på ett positivt sätt måste bl.a. lärarnas och elevernas motivation stärkas. Att ha inflytande över den egna arbetssituationen känns angeläget för elever och lärare.

De uttrycksformer som de grundläggande demokratiska värdena kan få i de lokala arbetsplanerna uppvisar variationer. I vissa fall kan de betraktas som att skolan helt har omfatta dem medan man på en annan skola mera aktivt måste arbeta för att skolans värdegrund ska omfattas av alla vid skolan.

3.3.2 Elevdemokrati – en viktig del i värdegrundsarbetet

Bristande samverkan mellan lärare, mellan lärare och övrig personal och mellan skolan och samhället runt omkring gör att den enskilde läraren fortfarande i stor utsträckning arbetar ensam och isolerad från andra vuxna i sitt dagliga arbete med eleverna i klassrummet. Detta medför att skolans förmedling av grundläggande värden i mycket hög grad blir beroende av den enskilde lärarens personliga kompetens. Detta kan lösas genom arbetslag och andra tekniker för att bryta upp den enskilda lärarens isolering. Det är viktigt att kunskap och erfarenhet sprids från de skolor som här har kommit längst.

Lärarens stora betydelse för hur skolan förmedlar grundläggande värden bör dock också tydliggöras på annat sätt. Lärare bör erbjudas handledning och fortbildningen bör i ökad utsträckning ta upp värdegrundsfrågor, utifrån såväl ett socialt som pedagogiskt perspektiv.

Arbetsätt och arbetsformer som sätter eleven i centrum och utgår från varje individs förutsättningar måste utvecklas och stimuleras.

Ett aktivt stöd till det elevdemokratiska arbetet är också ett viktigt komplement till skolledningens arbete för att förmedla samhällets grundläggande värden. Det gäller t.ex. att se till att goda förutsättningar finns för att klassråden verkligen ska fungera. Konkret handlar det såväl om schemaläggning, dvs. att placera in tid för klassråden så det inte uppmuntrar deltagarna till att hoppa över tiden eller att avverka den så snabbt som möjligt. Lärarna måste också få tydliga signaler om att skolledningen anser att klassråden är viktiga. De lärare som inte har en naturlig fallenhet för att uppmuntra till diskussion och ett aktivt arbetsklimat måste på ett eller annat sätt få särskild handledning, i vissa fall rent pedagogiska verktyg eller konkreta tips om hur en lärare kan leda ett konstruktivt klassråd. Ansvaret för att erbjuda stöd måste ligga på skolledningen. Det bör inte vara upp till den enskilde läraren.

Om frågor om samhällets grundläggande värden ska få en större tyngd i skolans arbete, måste skolledningen ta ett stort ansvar för att konkretisera vad som gäller. Frågor om de grundläggande värden som ligger till grund också för skolans verksamhet måste tydliggöras och klargöras.

För att bli meningsfulla och leda till handling och utveckling av verksamheten måste de grundläggande värdena dessutom konkretiseras i en åtgärdsplan. Det bör resultera i regler för vad som varje vuxen har ett ansvar för, t.ex. skyldighet att genast ingripa om någon elev utsätts för trakasserier, skyldighet att särskilt försöka lyfta fram flickorna i klassen och uppmuntra dem att ta mer aktiv del. Det kan kanske handla om att varje vuxen särskilt ska uppmärksamma en elev i veckan i syfte att fördjupa sin egen kunskap om eleverna som individer.

Arbetet med samhällets grundläggande värden i skolan måste ges utrymme och tid för att kunna ge resultat. Det måste ske i nära dialog mellan de vuxna och de unga som alla har skolan som sin arbetsplats. Skolledningen måste fungera som motor i arbetet och i praktisk handling visa att det är viktigt. Genom fortlöpande utvärdering bör också arbetet följas upp. Genom enkla och återkommande frågor till eleverna kan förändringar mätas, nya problem identifieras och ett gott resultat tydliggöras och sporra till en fortsättning.

3.3.3 Elevinflytande och hälsa

I dag talar man om hälsa i skolan i betydelsen av att stärka de skyddsfaktorer som gör att barn och ungdomar kan stå emot de risker de ständigt utsätts för. Det bygger på Antonovskys salutogena synsätt och

begreppet KASAM, känsla av sammanhang. Enligt detta är det viktigt att uppleva världen som begriplig (fattbar och strukturerad i stället för oförklarlig), hanterbar (de resurser man förfogar över balanserar de krav som ställs) och meningsfull (att känna sig delaktig). Översatt i skoltermer kan detta bl.a. handla om elevinflytande.

I projektet Hälsoskolor, som drevs av Folkhälsoinstitutet 1994 – 96 arbetade man med idén om att elevinflytande i skolan stärker elevers självkänsla och därför är hälsosamt. Försöksskolorna arbetade därför mycket med att utveckla elevinflytandet genom att på olika sätt stärka och utbilda elevråden, ge eleverna inflytande i styrelser och arbetsenheter och utveckla arbetet i de så kallade klassråden. Arbetet handlade också om hur man försökte ge eleverna ökat inflytande i själva undervisningen – en av skolorna anslog t.ex. hela första skolveckan åt undervisningsplanering.

Erfarenheterna redovisas i en utvärdering kallad "Elevinflytande och hälsa" (Lander & Wass, i manus). Utvärderarna lyfter fram olika problem med att utveckla elevinflytandet. De sammanfattar de synpunkter, som kom fram i intervjuerna med aktiva och drivande elever på de elva försöksskolorna, i en rad punkter som ger elevernas bild av elevinflytande.

- Inflytande innebär att underkasta sig ett tråkigt och orättvist system, visar man sig intresserad av inflytande får man ökade krav på sig.
- Inflytande är helt meningslöst att efterfråga hos flera lärare. De intresserar sig inte för eleverna som individer och struntar i att diskutera med dem.
- Öppenhjärtighet och kritik kan vara farlig för den kritiske.
- Inflytande är tämligen meningslöst, eftersom det inte gäller de verkligt avgörande frågorna, som lärarnas tjänstgöringstid eller saker som kostar pengar.
- Man vill vara lojal mot de lärare som är öppna och samarbetsvilliga. Det är lärare som litar på eleverna och ger ansvar. Elevinflytande är lätt hos dessa lärare.
- Man har erfarenhet av lärare, som tagit intryck av kritik och förslag och faktiskt ändrat sig, trots att de hårt kört en egen linje tidigare.
- Vare sig de har egna erfarenheter av det eller ej, så vet en del elever med sig att inflytande skulle kunna förbättra undervisningen och resultaten.

Det återstår mycket att göra vad gäller elevinflytande i skolan. Hälsoarbetet i skolan ligger mycket nära de idéer som i dag finns med att utveckla skolan avseende ökat inflytande och ansvar för eleverna och ett arbetssätt som stimulerar, aktiverar och tar fram lusten och glädjen i

lärandet. Följden av ett sådant arbetssätt kan därmed vara att man främjar hälsa, utan att ens tala om hälsa.

3.3.4 Rektors pedagogiska ledarskap

I dagens skola befinner sig skolledaren i spänningsfältet mellan förvaltning på kommunal nivå, administrationen på lokal nivå och själva undervisningen. Rektor är satt att inom detta spänningsfält driva det övergripande pedagogiska ledarskapet, inte att förväxla med det pedagogiska ledarskap som läraren utövar.

Rektors mest angelägna uppgift borde vara att leda den pedagogiska utvecklingen, men totalansvaret avser också resultat-, budget-, kvalitets- och personalansvar. Till detta kommer det offensiva och förändringsbenägna ledarskapet som det statliga uppdraget medför i tider när skolan genomgått och genomgår djupgående förändringar. Rektor måste garantera att skolan når de nationella målen inom ramen för tilldelade, kommunala medel. Till detta kommer att många rektorer upplever en konflikt mellan de nationella kraven på skolan och dem som kommunerna ställer upp.

I ett förändringsskede inom skolan är schemaläggningen ett av de viktigaste och tydligaste styrmedlen som en rektor förfogar över i sitt arbete med den pedagogiska ledningen. Schema och tjänstefördelning skapar förutsättningar för varje enskild elevs och lärares alla arbetsdagar under hela läsåret. En god personalkännedom möjliggör därför ett optimalt personalutnyttjande med en bästa inlärningssituation för eleverna som resultat. Möjligheten att sätta samman fungerande arbetslag skapar ett dynamiskt inre arbete i skolan.

I en grundskola med elevens val enligt skollagens bilaga 3 och en kursutformad gymnasieskola kommer varje enskild elevs kursval att bli en avgörande "byggsten" för både tjänstefördelning och schema. Redan i regeringens proposition 1990/91:85 Växa med kunskaper, betonades gymnasieelevens rättighet till val av utbildning. "Detta betyder inte bara att elevernas efterfrågan på utbildning skall vara mera styrande för utbudet än i dag, utan också att systemet måste göras så flexibelt att en enskild studerandes behov av en särskild utbildningsgång tillgodoses". (s. 44)

Med ett större elevinflytande inom grundskolan och gymnasieskolan, både över den egna kombinationen av kurser och över själva utformningen av undervisningen, kommer framtidens schema och tjänstefördelning att förutsätta en större lyhördhet. Elevernas egna val ska styra utbildningens innehåll och inriktning. Elevernas val skall också påverka skolans utbildningsutbud.

3.3.5 Nettotiden

Tidsanvändningen fördes på allvar in i skoldebatten för 10 år sedan i samband med rapporten Granskning av skola och vuxenutbildning 1987/88, Skolöverstyrelsens rapport R 89:1. I denna undersökning framkom att 9,2 procent av den schemalagda undervisningstiden under de kartlagda veckorna användes för annan verksamhet än den avsedda.

I grund- och gymnasieskola med skollagens ramtimplan riskerar det nya kravet på nettotidshantering att försvåra tematiska studier och andra schemabrytande aktiviteter. Nettotidsberäkningen riskerar att bli det centrala i planeringen och därmed överskugga vilja till pedagogiskt nytänkande.

Med det nya läraravtalet kan rektor eller lärarlaget friare disponera tiden i en samlad skoldag. Målsättningen för en avreglerad undervisningsskyldighet är att skapa en jämnare och mera rättvis arbetsfördelning inom arbetslaget, att öka möjligheterna till ett flexibelt arbetssätt och därigenom öka möjligheterna till skolutveckling. Genom avreglerad undervisningsskyldighet kan skolan lägga ut undervisningen på ett flexibelt sätt efter elevernas behov. Temaarbeten och nya arbetsformer blir lättare att genomföra när gamla tankemönster bryts upp. Och varje enskild lärares samlade kompetens kan bättre utnyttjas. En viktig förutsättning för en avreglerad undervisningstid är att skolledningen litar på lärarnas omdöme, ansvars känsla och lojalitet men också att lärarna har förtroende för varandra och hyser tillit till sin skolledning. Den avreglerade undervisningstiden kan också innebära att de vuxna inom skolan vistas mer tillsammans med barn och unga utanför det som av tradition kallas lektion eller undervisning men den kan också innebära att lärarna får möjligheter att mera koncentrerat och mera sammanhängande arbeta med grupper eller klasser.

En traditionell nettotidshantering medför att såväl den lärarledda undervisningstiden som tiden för övrig verksamhet såsom tema- och koncentrationsdagar, studiebesök och idrottsevenemang, politiska och kulturella inslag, hälsoundersökning och syo-information, så långt möjligt måste planeras i förväg. En sådan i förväg bunden planering riskerar att försvåra den pedagogiska och kreativa utformningen av undervisningen.

Oavsett vilken organisation som skolan väljer, är det den enskilde elevens utveckling som skemat ska slå vakt om. Som skolans pedagogiska ledare måste rektor kunna samordna ekonomiska resurser, pedagogiska krav, elevers och lärares önskemål till en fungerande skol- och arbetsdag. Det är detta som sker när ett skolschema läggs.

3.3.6 Samverkan med skolans omvärld

När skolans uppdrag efter hand omformulerats och breddats till att inte enbart ge undervisning utan också bidra till varje enskilt barns och ungdoms utveckling utifrån egna förutsättningar, borde det ha stått klart att skolans traditionella kompetens i form av lärare inte längre var tillräckligt. Skolan behöver andra yrkeskategorier i sin verksamhet och samverkan med andra delar av samhället.

Antalet barn som har stora behov av hjälp och stöd från samhällets sida har ökat och det har under senare år blivit allt vanligare att en myndighet inte klarar att lösa dessa problem på egen hand. Samverkan mellan myndigheter är nödvändig för att barnen ska få den hjälp de har rätt till. Intresset för att samverka kring barn i riskzonen och barn som far illa är stort. Den främsta förutsättningen för att samverkan ska fungera är att politiker och förvaltningsledare ger stöd och uppbackning. Samverkan tar tid och kräver uthållighet av anställda, ledning och politiker. Samverkan underlättas av gemensamma fortbildningar och fasta mötestider för inblandad personal. Återkoppling från socialtjänsten gör att personal blir mer benägen att informera om misstankar att barn far illa.

Under årens lopp har många samverkansmodeller prövats, ofta med gott resultat. Initiativet har kommit från såväl skolan själv som från andra. Kommuner har på egen hand och på eget initiativ bedrivit samverkansprojekt. I boken "Barnens bästa – vår framtid" (Socialdepartementet/Gothia 1997) redovisas ett samverkansprojekt från Karlskrona som är resultatet av ett forskningsprojekt i kommunen. Fokus ligger på de myndigheter som har ansvar för att utsatta barn och unga får nödvändig hjälp. Det sätt på vilket dessa myndigheter många gånger flyttat ansvaret för utsatta barn och unga sig emellan kan jämföras med kortspelet Svarte Petter, som de flesta av oss känner till från sin uppväxt.

Genom samverkansprojektet har samtliga inblandade myndigheter lärt sig att finna nya lösningar så att inte barn och unga med behov av hjälp och stöd slussas runt mellan myndigheter och verksamheter.

Det har också funnits statliga projekt för att stimulera det lokala samarbetet, t.ex. PLUS-projektet som drivits av Inrikesdepartementet och som nu fortsätter i Ungdomsstyrelsens regi.

I de flesta samverkansprojekten kan man konstatera att summan av de olika delarna blir större än de enskilda delarna för sig. Det finns ett mervärde i samverkan som främst kommer de barn och unga till del som har behov av extra stöd, utöver det pedagogiska, men som påverkar klimatet positivt för alla. Behovet av samverkan synes inte minska med åren utan snarare tvärt om. Ju äldre ungdomarna blir desto större är behovet av att omvärlden tas in i skolan. Det är naturligt med tanke

på hur människors förmåga att upptäcka omvärlden utvecklas med åldern. Med stigande ålder blir tillvaron mer och mer mångfasetterad och svåröverskådlig, och för de unga ökar behovet av vägledning och stöd på olika områden.

Arbetsgruppen vill understryka vikten av lokal samverkan mellan skolan och andra myndigheter, men också med ideella och andra organisationer för att erbjuda barn och unga en så bred kompetens som möjligt i den del av skolarbetet som handlar om fostran. När det gäller att leda barn och unga till kunskap har skolan god kompetens i sina lärare. Det finns anledning att understryka vikten av att arbetet i skolan bedrivs i sådana former att det medverkar till att skolan uppnår de mål som formulerats med anknytning till samhällets grundläggande värden.

3.4 Värdegrunden i lärar- och rektorsutbildningen

Arbetsgruppen har adresserat en enkät till utbildningsledare för utbildningsprogrammen för grundskollärarexamen 1-7 och 4-9, utbildningsledare för utbildningsprogrammen för förskollärare och fritidspedagoger, den statliga rektorsutbildningen och Skolledarhögskolan i Örebro. En sammanställning av enkätsvaren har gjorts vilket redovisas nedan i kapitlen 3.4.1, 3.4.2 och 3.4.3. Arbetsgruppens slutsatser utifrån det sammanställda materialet återfinns i kapitel 2.

3.4.1 Grundskollärarytbildningens roll Kompetensutveckling och fortbildningsbehov

Tolkning av arbetsgruppens undersökning

Svaren från de olika lärarhögskolorna varierar i hög grad. Detta är väntat i en decentraliserad målstyrd högskola, men man kunde måhända även tänka sig att det förekom viss kommunikation kring värdegrundsfrågorna och kanske t.o.m. samordning högskolorna emellan. Endast sporadiska tecken på detta framgår av materialet.

Lärarhögskolorna är i större eller mindre grad splittrade på ämnesinstitutioner. Man kan dra slutsatsen att denna splittrade organisation gör det svårt att kommunicera och samverka inom högskolan. Man kan också se att det finns en uppdelning i två sfärer: en ämnesteoretisk sfär och en praktiskt-pedagogisk sfär. Oftast hamnar värdegrundsfrågorna i den praktiskt-pedagogiska sfären medan den rent ämnesteoretiska inte berörs. Det finns dock högskolor som försöker överbrygga klyftan

genom att t.ex. trycka på ämnesdidaktiken. På vissa högskolor vet man att värdegrundsfrågorna tas upp i ämnesteorin medan man på andra inte känner till om detta är fallet. Man köper tjänster från en ämnesinstitution men man har ett svagt grepp om värdegrundsfrågorna vid upphandlingstillfället och ingen fortlöpande kvalitetskontroll.

Samverkan sker mellan ämnesinstitutioner och praktisk-pedagogisk utbildning. Samverkan mellan ämnesinstitutioner verifieras mera sällan. Vissa högskolor nämner dock projekt och temaarbeten över ämnesgränserna.

Önskemålet om decentralisering och målstyrning har lett till en mångfald uppläggningar av studierna på olika högskolor. De vitt skilda lösningarna låter sig inte enkelt jämföras. Gränserna mellan delarna i utbildningen och relationerna mellan icke jämförbara delar varierar. Högskolorna skapar egna kurser kanske för att profilera sig. Det kan råda tveksamhet om vad en kurs innebär. Man skapar egna begrepp. Vad ligger t.ex. i begreppet "lärarskap"? Vad innehåller en lärarskapskurs? Frågan kan gälla innebörd, omfattning, överlappning. Det kanske inte ens är klart för anordnaren vad som försiggår på en viss kurs. Denna senare förmodan kanske man alltid måste räkna med i en läroprocess som bygger på de deltagande subjekten.

Jämförbarheten mellan enkätsvaren störs av att orden ibland har ändrat betydelse över tiden. Detta blir tydligt i könsrollsfrågan. Frågan handlade en gång i tiden om de olika villkoren som gäller för pojkar respektive flickor i klassrum, i hem och i yrkeslivet. När man i dag talar om att anlägga ett genusperspektiv är detta uttryck för ett artsilt sätt att betrakta omvärlden. Man dekonstruerar den och ser den på ett helt nytt sätt. S.k. verklighetsbeskrivningar kan aldrig vara objektiva utan är alltid perspektivberoende.

De insända svaren uppvisar att det råder en klar frustration över att behöva uttrycka svaren i tid. Å ena sidan kan man tänka sig att centrala moment kan komma bort, å andra sidan att de kan vara utgångspunkt för hela arbetet. Det som tidigare var ett tidsbestämt moment i undervisningen framgår nu på det sättet att man alltid eller återkommande anlägger ett perspektiv. Så svarar t.ex. en högskola att "jämförbarhetsaspekten innebär att innehållet i samtliga kurser belyses ur perspektivet klass, kön och etnicitet".

Att bara belysa ur perspektiv räcker inte, det måste kompletteras med specifik utbildning inom ämnesområdet. Om denna komplettering inte kommer till stånd finns risk för att man inte lär sig nödvändiga strukturer för att tänka vidare. En högskola kan alltså ägna sig åt tankarna i en deklaration utan att man över huvud tar fram dokumentet eller ens nämner det vid namn. Man överför en kultur, ett tänkande, men missar möjligen själva verktyget.

Det behövs därför specifik undervisning i värdegrundsfrågorna som tar fasta på styrdokumentet och härleder tankarna i dessa och diskuterar tolkningen.

Lpo 94 innehåller liksom tidigare läroplaner motstridiga mål. Även detta anges som en svårighet då det gäller att svara på enkätundersökningen. Skolan vill vara en spjutspets mot framtiden men får ofta nöja sig med att spegla det omgivande samhället. Allas lika värde står sålunda i konflikt med den nödvändiga sorteringsfunktionen. En motkraft lyfts fram i ett av enkätsvaren: Ge eleverna förnyade chanser – om så i oändlighet!

Högskolans problem med att godkänna och därigenom sortera framgår också tydligt i materialet. Man har uppenbara svårigheter med att avskilja eller underkänna olämpliga lärarkandidater.

Kan man ha kvar ämnesuppdelningen och samtidigt säkra att värdegrundsfrågorna tas upp överallt i den splittrade organisationen? Kan man garantera ett enhetligt grepp genom att ställa krav vid upphandlingstillfället, eller är den enda möjligheten ett återtag eller om man så vill en nykonstruktion av en mera enhetlig lärarutbildning? Detta kan kopplas till värdegrundsfrågornas plats i de olika lärarutbildningarna.

Arbetsgruppens reflektioner

Arbetsgruppen avstår från att lägga egna förslag då vårt material bör överlämnas till lärarutbildningskommittén för beaktande i deras arbete. Arbetsgruppen vill dock redovisa gjorda reflektioner med anledning av insamlade enkätsvar.

I den mycket decentraliserade lärarutbildningen finns i dag inga garantier för att nyutbildade lärare har fått tillräckliga kunskaper om hur man bör arbeta med de grundläggande värdena i läroplan och skollag. En stor del av det som kan hänföras till de centrala dokumenten erbjuds ofta som kortare eller längre, valfria kurser.

Arbetsgruppen anser att dessa iakttagelser och härfter följande uppslag bör begrundas av utredningen av lärarutbildningen:

- Arbetsgruppen efterlyser utvärderingar av hur man bör arbeta med de grundläggande värdena enligt läroplan och skollag för att kunna se om undervisningen svarar mot uppsatta mål och huvudmännens önskemål.
- Tydligare kravspecifikation vid upphandling av utbildning från fakulteter och institutioner med garantier för att värdegrunden kommer med i ämnesteorin.

- Förstärkning av läroplansanalys och metoder, alltså en teoretisk plattform för att klara att utveckla deltagande observation, aktionsforskning.
- Kontinuerlig återkoppling (schemalagd) mellan praktik och teori. Detta kräver kanske annat utnyttjande av metodiklärare och kanske handledare.
- Alla lärarstuderande måste göras förtrogna med de internationella konventionerna, med skollagens och läroplanens innebörd vad gäller de grundläggande värdena och skolans roll att föra dem vidare till nästa generation. Förutom skollag och läroplan måste de lärarstuderande få tillfälle att arbeta med och tillägna sig yrkesetiska grundprinciper. Kapitel 2.2 i Lpo 94 och Lpf 94 kan utgöra utgångspunkt för hur man formulerar de skyldigheter man tar på sig som lärare i skolan. Det är viktigt att undervisning om de internationella konventionerna och de övergripande målen garanterat når alla kategorier av blivande lärare. Därför bör utbildningen förläggas till obligatoriska kurser eller finnas med i baskurser. Detta utesluter naturligtvis inte valfria fördjupningskurser. Det finns dock risk för att utbildningen i denna typ av kurser blir huvudsakligen översiktlig och därför är det också viktigt med mer specifik undervisning t.ex. i speciella kurser, föreläsningsserier, projekt e.dyl. där undervisningen fokuserar på ett område.
- Förstärkt handledarutbildning. Uppgiften att vara handledare måste tydligt prioriteras på skolan. Detta gynnar kvaliteten i lärarutbildningen. Det lärarkandidaterna behöver är inte lysande lärarprestationer
- utan reflekterande handledare som förmår anlägga olika perspektiv
- på den nära verkligheten och distansera sig från här och nu. Det centrala är analysen. Man kan också tänka sig att handledningen sker av en grupp handledare, ett lärarlag. Man kan dessutom kräva att handledarna omfattar och vill utveckla de övergripande målen.
- I kriterierna för bedömningen av praktiken, dvs lärarskickligheten, måste de övergripande målen ha en helt avgörande plats. Så är fallet vid flera lärarhögskolor, men frågan är om det gäller alla.
- Det är viktigt att lärarhögskolorna kan avskilja eller underkänna olämplig lärarkandidater. Sociala och relationsmässiga aspekter i läraryrket måste lyftas fram redan vid tillträdet till lärarutbildningen. Synpunkter från handledare ute i skolorna måste beaktas mer. Handledaruppgiften kan lämpligen delas av lärarlag.
- Om man vill styra i högre grad i värdegrundsfrågorna borde skrivningarna i styrdokumentet för lärarhögskolan vara mera precisa.

3.4.2 Utbildning av förskollärare och fritidspedagoger

Kompetensutveckling och fortbildningsbehov

Tolkning av arbetsgruppens undersökning

Beskrivning, bedömning, förslag

Som svaren ger vid handen är det en grannlaga uppgift att arbeta med de yngsta barnen. Förskolans och fritidshemmens personal är viktig för barnens fostran i den anda som styrdokumentet anger. Därför är också den gemensamma värdegrunden av central betydelse för utbildningen av blivande förskollärare och fritidspedagoger. Detta betonas i enkätsvaren. En högskola uttrycker det så här:

”Det är glädjande att gruppen har funnit det naturligt att inkludera förskolan och fritidsverksamheten i sina uppgifter. Det kan tyckas alltför sent att uppmärksamma dessa viktiga frågor i barns uppväxtförhållanden först på ’skolnivå’. Grunden för att utveckla det grundläggande, det demokratiska samhällets värden hos människan, måste läggas redan hos det lilla barnet, dvs. i förskolan”.

Svaren visar att det läggs ner stor omsorg på arbetet med de grundläggande värderingar som styr verksamheten. Det finns dock en del saker som kan vara av vikt att diskutera.

Precis som när det gäller grundskollärarytbildningen svarar man genomgående ”ja” på frågan om de internationella konventionerna tas upp i utbildningen. I utbildningen av förskollärare och fritidspedagoger är det naturligtvis barnkonventionen som är central. Av svaren att döma arbetar man mycket med den och på samtliga högskolor får man stifta bekantskap med själva konventionens innehåll. Med undantag för några högskolor gäller detta även FN:s deklaration om mänskliga rättigheter. I likhet med de högskolor som utbildar grundskollärare arbetar man med utbildning för internationell förståelse och i miljöfrågor utan att anknyta till de internationella konventioner som berör dessa områden. Här måste man åter påpeka vikten av att de blivande förskollärarna och fritidspedagogerna får kunskap om konventionerna.

Svaren och medsant material vittnar om att man i utbildningen av förskollärare och fritidspedagoger lägger stor vikt vid barnomsorgens värdegrund och att man i arbetet med värdegrunden anknyter till och utgår från socialtjänstlagens s.k. portalparagraf samt de pedagogiska programmen för förskola och fritidshem. Svaren visar att man har styrdokumentet som utgångspunkt i frågor som rör den gemensamma värdegrunden men att man dessutom ger utbildning om styrdokumentet. Härutöver försöker man skapa en utbildningssituation i styrdokumentets anda.

Flera av högskolorna anger inte att man arbetar med genusperspektiv eller har undervisning om könsroller. Flera högskolor tar inte heller upp mobbningsproblematik i sina svar. Detta är anmärkningsvärt eftersom det måste vara av yttersta vikt att vuxna som arbetar med barn äger kunskap och medvetenhet inom dessa områden.

Är socialtjänstens portalparagraf så abstrakt formulerad att man av det skälet kan undgå att läsa in tillämpningen i texten? Borde den i så fall skrivas om på en mer konkret nivå, formuleras om så att den blir mer precis och uppfordrande? Det kan ju också vara möjligt, för att inte säga troligt, att frågan i enkäten tolkats så av högskolorna att man inte ansett det vara relevant att i svaret behandla könsroller och mobbning. Den tredje möjligheten att t.ex. begreppet "jämlighet" i den s.k. portalparagrafen inte alls skulle avse jämlighet mellan könen är förhoppningsvis utesluten.

När det gäller att bedöma lärarskickligheten under praktiken utifrån de citerade målen vittnar en del svar om att detta görs, men eftersom inte alla högskolor besvarat frågan är det omöjligt att avgöra om detta sker överallt. Om man vill ha garantier för att styrdokumentet vägs in i bedömningen av lärarskickligheten är det av största vikt att detta tar sig uttryck i kriterierna på samtliga högskolor eller att nationella kriterier utformas.

I en kursbeskrivning från en högskola lyfts frågan om samarbete mellan förskola, fritidshem och grundskola fram. På den högskolan arbetar man medvetet för att utbilda för ett sådant samarbete. I en introduktionskurs till läraryrket, bygger man studierna på fasta basgrupper om 6-8 personer. I dessa grupper ingår blivande förskollärare, fritidspedagoger och grundskollärare. Syftet med denna integrerade kursform är, enligt kursbeskrivningen, "... att bana väg för en framtida lärarroll, som kännetecknas av en ömsesidig förståelse och samarbete mellan olika lärarkategorier."

Skulle inte ett sådant samarbete vara mycket fruktbart just i frågor som rör värdegrunden? Är inte idén att utbilda för ett sådant samarbete något att ta fasta på i arbetet med vår gemensamma värdegrund?

Barnomsorg och skolakommittén har nu lagt sitt betänkande, Växa i lärande, SOU 1997:21. Mycket talar för att den nya läroplanen kommer att omfatta förutom skolbarnen alla sexåringar som går i den frivilliga förskolan, eller har börjat i den obligatoriska skolan, liksom barn i fritidshem.

Förslaget innebär förändringar för barnen i förskolan och under de första skolåren. Mötet mellan barnomsorg och skola med sina skilda traditioner kan bli konfliktfylld. Kommittén vill därför skapa nya synsätt och en ny praktik. Betänkandet tar t.ex. tydlig ställning för ett lärande som förutsätter individens aktiva deltagande och menar att

lärarens uppgift är att "främja lärande", inte att förmedla kunskaper. Kommittén förordar också att arbetet inom skolan bedrivs i lärarlag.

Enligt kommittén bör det ingå i barns och ungas lärande att visa respekt och tolerans för andra oavsett kulturell, etnisk eller religiös tillhörighet.

Arbetsgruppens reflektioner

Arbetsgruppen avstår från att lägga egna förslag då vårt material bör överlämnas till lärarutbildningskommittén för beaktande i deras arbete. Arbetsgruppen vill dock redovisa gjorda reflektioner med anledning av insamlade enkätsvar.

Arbetsgruppen anser att lärarhögskolorna redan nu bör anpassa sin utbildning till de nya arbetssätt och arbetsformer som föreslås i betänkandet Växa i lärande, SOU 1997:21. Lärarhögskolorna bör också observera de krav som ställs på de blivande pedagogerna i det mångkulturella samhälle som Sverige nu utgör.

Arbetsgruppen anser vidare att det är av vikt att de kommunala skolhuvudmännen tar sitt ansvar för att den nya verksamheten arbetar mot nationella mål i enlighet med det förslag som kommittén lagt fram om uppföljning, utvärdering, tillsyn och kvalitetssystem.

3.4.3 Den statliga rektorsutbildningen och Skolledarhögskolan

Tolkning av arbetsgruppens undersökning

Rektorsutbildningen är relativt hårt styrd genom en gemensam mål- och innehållsskrivning. Dessutom har de sex regionerna sedan våren 1994 samverkat i en arbetsgrupp som har försökt se skolan ur ett värdegrundsperspektiv. Enkätsvaren påverkas naturligtvis av de ramar som gäller för utbildningen. Svaren visar sålunda på en samsyn i fråga om hur värdegrundsfrågorna hanteras i utbildningen.

Även om de olika regionernas uppläggning varierar kan det utifrån svaren sägas att värdegrundsfrågorna genomsyrar hela utbildningen. Intresset för dessa frågor har även ökat bland rektorerna på senare år, vilket bl.a. förklaras med ökad uppmärksamhet på främlingsfientlighet i samhället.

Mera direkt tas värdegrundsfrågorna upp under flera utbildningsdagar. Man kan räkna med att 15 – 30 procent av tiden anslås till direkt och lika mycket tid till indirekt behandling. Till detta kommer kurslitteratur som tar upp dessa frågor.

I enkätsvaren på fråga c och d redovisas hinder respektive möjligheter att omsätta skolans övergripande värderingar i det dagliga skolar-

betet. Svaren på fråga c formar sig till en hinderkatalog som samtidigt framstår som en samhällsbeskrivning.

Finns det någon punkt i denna hinderkatalog som inte bara är en återspeglning av det omgivande samhällets strukturella problem och som därför går att angripa genom förändringar av skolan?

Ja, skolan borde kunna utvecklas till en motkraft, en del av samhället, där många kulturer samsas, där ingen segregation råder, där pojkar och flickor behandlas lika och där ömsesidig respekt råder. Ett samhälle som kännetecknas av öppenhet mot omvärlden, av demokratiska arbetsformer, av omsorg om varje individ. En sådan skola är en trivsamt skola, en samlingspunkt dit man gärna går för att lära sig nya saker. Ett ställe där varje individs utveckling följs upp. En sådan vision kan man spåra i några rektorssvar. För barnen ser dagens verklighet annorlunda ut och barnen måste lära sig att hantera verkligheten, dvs. att kunna hantera konflikter.

I svaren noteras möjligheterna, även om utvecklingen stannat av eller t.o.m. gått åt motsatt håll under år av besparingar. Men inget svar går anmärkningsvärt nog över tröskeln in i klassrummet. Det som kommer fram i fråga om undervisning är sådant som rör skolan som helhet: temadagar, gästande teatergrupper och annat spektakulärt.

Samma frågor som sänts ut till de sex regionerna i den statliga rektorsutbildningen har även gått till Skolledarhögskolan i Örebro som är ett nätverk där Högskolan Dalarna, Högskolan Örebro, Lärarhögskolan i Stockholm och Uppsala Universitet ingår.

Utbildningsledningen i Örebro anser att det är omöjligt att besvara de enskilda frågorna i enkäten. Man arbetar mera övergripande och principiellt med statliga och kommunala styrdokument. Värdegrund kan belysas framför allt i olika enskilda arbeten, t.ex. examinationsuppgifter och uppsatser.

Arbetsgruppens reflektioner

Arbetsgruppen avstår från att lägga egna förslag då vårt material bör överlämnas till lärarutbildningskommittén för beaktande i deras arbete. Arbetsgruppen vill dock redovisa gjorda reflektioner med anledning av insamlade enkätsvar.

Arbetet i dagens skola ställer speciella krav på yrkesmedvetenhet hos skolans ledning. Skolledare måste våga visa civilkurage och framför allt hävda ett elevperspektiv. Ett sätt att tydliggöra skolledarprofessionen har varit att ställa upp och efterleva grundläggande etiska riktlinjer i yrkesutövningen (Jfr Skolledarnas Yrkesetiska Förtroenderåd som ger råd och stöd till förbundets medlemmar i yrkesetiska frågor).

Skolledaren ska vara solidarisk mot mål för verksamheten, lojalt respektera ingångna avtal, vara öppen för personalens och elevernas

synpunkter och värdering av ledarskapet, respektera varje människas egenart och lika värde, ansvara för att ett elevperspektiv beaktas, visa största möjliga hänsyn till den enskildes integritet, värna om en god arbetsmiljö och verka för att upprätthålla och utveckla yrkets värden, kunskaper och en professionell kompetens (allt enligt de mål som det Yrkesetiska Förtroenderådet satt upp).

Det ställs i dagens skola således stora krav på skolledaren. Skolledaren befinner sig i spänningsfältet mellan förvaltning på kommunal nivå, administration på skolnivå och själva undervisningen. Rektor är satt att inom detta spänningsfält driva det övergripande pedagogiska ledarskapet, inte att förväxla med det pedagogiska ledarskap som läraren utövar. Rektor saknar i dag vägledning. Ofta finns det ingen i överordnad ställning som rektor kan vända sig till när det gäller pedagogiska frågor, än mindre i personliga frågor.

Det pedagogiska ledarskapet är att vara ledare för pedagoger. Den pedagogiska ledningen är som varpen i en väv, den håller verksamheten samman och skapar ett kontinuum. Rektor måste noggrant följa det som sker, sägs och beslutas av riksdag, regering, skolverk och kommun för att rätt kunna agera i skolan. Rektor har ett resultatansvar inom en given budget, men inte alltid möjligheter att förändra fördelningen mellan budgetposterna eftersom merparten av dem är på förhand givna och omöjliga att ändra.

Arbetsgruppen anser det viktigt att kommunen tillser att varje rektor får tillgång till de nya dokument som påverkar arbetet i skolan och att kommunen tar ansvar för att centralt sammanställa viktig information som gäller skolan i förhållande till den egna kommunen.

Arbetsgruppen föreslår att man i de kommuner, där rektor saknar en överordnad att vända sig till när det gäller pedagogiska och personliga frågor, anvisar handledarhjälp som redan finns i den egna kommunen eller som kan köpas in från någon närliggande kommun.

Arbetsgruppen föreslår vidare att den statliga rektorsutbildningen aktivt bidrar till att de nätverk som formerar sig under utbildningen också kan leva vidare under ett antal år.

4 Så arbetar några skolor med skolans värdegrund i praktisk tillämpning

Referat från hearing 10 april 1997, arrangerad av Arbetsgruppen

Bakgrund

Den 10 april 1997 arrangerade "Arbetsgruppen för samverkan kring arbetet med skolans värdegrund" en hearing med fyra skolor som ingår i Skolverkets projekt *Skolans värdegrund i praktisk tillämpning*. Syftet var att låta skolorna beskriva inriktningen på sitt arbete med värdegrunden och vilka möjligheter och hinder de mött. De frågor som särskilt skulle belysas var:

1. Individuella programmet, elever med behov av särskilt stöd
2. Integration av "värdegrunden" i det pedagogiska och organisatoriska arbetet
3. Inflytande och ansvarsfrågor när det gäller elever, lärare, övrig personal samt rektor
4. Arbetssätt och arbetsformer
5. Mångkulturalitet/interkulturalitet; hur integreras elever och lärare med annan bakgrund än den svenska i skolan i Sverige/i det svenska samhället
6. Personlig utveckling för elever, lärare och övrig personal samt rektor
7. Lärarrollen i den reformerade skolan

Projektet syftar till att utveckla arbetsformer som stödjer arbetet med värdegrunden. Projektet är relativt nytt (skolorna utsågs Vt 96 och projektet inleddes Ht 96). Skolorna som deltog i arbetsgruppens hearing representerar fyra olika typer: en gymnasieskola från en mindre stad, en låg-, mellan- och högstadieskola från en av Stockholms förortskommuner, en låg- och mellanstadieskola från en större stad och en stor gymnasieskola men enbart individuella program.

Skolorna bedriver projektarbete vilket innebär att vissa av de aktiviteter som redovisades kan ses som integrerade i skolans långsiktiga arbete medan andra är tillfälliga och har karaktär av utvecklingsprojekt.

De grundläggande samhälleliga värderingarna som ska utgöra också skolans värdegrund är formulerade och konkretiserade i termer av

grundläggande demokratiska värderingar

respekt för människans egenvärde

- människolivets okränkbarhet
- jämställdhet mellan kvinnor och män
- solidaritet med svaga och utstötta

respekt för vår gemensamma miljö

Skolans kunskapsförmedling och fostran ska komma till uttryck i elevers attityder: rättskänsla, generositet, tolerans, ansvarstagande arbetsformer: demokratiska arbetsformer, förberedelser för aktivt deltagande i samhällslivet

vilket i sin tur förutsätter att eleverna bibringas
förståelse för andra människor, inlevelseförmåga

Läroplanerna säger att detta bl.a. ska förmedlas genom att man i undervisningen anlägger olika perspektiv (förutom det demokratiska):

- historiska perspektiv
- miljöperspektiv
- internationella/etniska perspektiv
- etiska perspektiv

I regeringens skrivelse 1996/97:112: *Utvecklingsplan för förskola, skola och vuxenutbildning – kvalitet och likvärdighet*, betonas att alla barns förutsättningar ska tas tillvara men varnas samtidigt för alltför långt driven individualisering. Elever ska kunna samarbete med människor med annan bakgrund och andra erfarenheter och kunna byta perspektiv. Detta är grundläggande både för att inläringen ska få bredd, för den demokratiska skolningen och för förmåga till solidaritet.

I skrivelsen varnas för segregationstendenser: etniska, sociala och mellan män och kvinnor.

4.1 Eksjö gymnasium

Fakta om skolan

Invånarantal i kommunen: 18 000 (vissa elever från grannkommuner)

800 ungdomselever, 300 vuxenelever,

120 anställda varav 80 lärare

Består av två enheter: en för studieförberedande program och en för yrkesförberedande program.

Inriktning på projektarbetet:

- elevernas utveckling; ökad rättskänsla, tolerans och ansvarstagande, delaktighet (vardagligt inflytande och organiserat deltagande i olika beslutsorgan)
- motverka främlingsfientliga stämningar
- personalutveckling; en ny lärarroll, lärareetik
- skolutveckling, nya arbetsformer

Etik, värdegrunden

”Värdegrunden” är ofta underförstådd och det är inte självklart med en samsyn i frågan. Det har saknats ett gemensamt språk och mötesplatser för att konkretisera vad värdegrunden står för. Ytterst handlar det om mötet mellan människor.

Konkret arbetar skolan med:

- Allt skolans arbete ska bygga på värdegrunden.
- Personalens kompetens och beredskap i frågor om värdegrunden ska höjas.
- De etiska frågorna ska särskilt lyftas fram i ämnen som svenska, samhällskunskap och religion.
- Yrkesetiska riktlinjer för lärare ska utvecklas.

Utveckling av lärarrollen

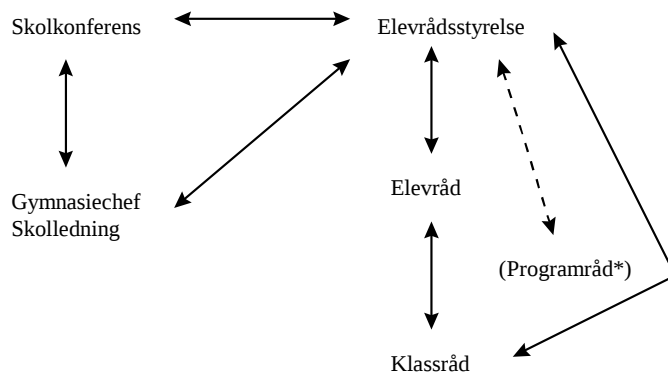
Konkret arbetar skolan med:

- Programgrupper för samarbete inom programmen.
- Mer kunskap och idéer om andra undervisningsformer; nätverksarbete kring andra arbetssätt och en ny lärarroll.
- Diskussion om kunskapssyn, människosyn och lärarrollen.
- Skapa ”trygga grupper” som kontinuerligt träffas och diskuterar.

Eksjö gymnasium har träffat lokala avvikelseavtal och i stället för reglerad 35-timmarstjänstgöring har lärarna vissa åtaganden, som t.ex. att ge stöd åt egna elever, vikariera för varandra, gemensamt arbete för institutionerna. Ett exempel är fordonsprogrammet där man arbetar kl. 08.00-15.30, helt utan årskursindelning. Ett annat det estetiska

programmet där alla ämnen anknyts till drama-ämnet för att på så sätt skapa en känsla av helhet och sammanhang i undervisningen.

MODELL FÖR ELEVINFLYTANDE

* Programråd: Forum där respektive rektor sammankallar elevrepresentanter från eget ansvarsområde samt eventuellt även programföretädare.

Elevinflytande, elevansvar

Dessa förutsättningar måste vara uppfyllda om resultatet ska bli bra

- eleverna måste ha kunskaper
- inflytandet ska ge status
- att delta ska vara roligt
- det måste finnas tid
- eleverna måste uppleva det angeläget

Eleverna kan ha formellt inflytande i

- klassråd
- programråd
- skolkonferens

Elever skulle kunna få ökat inflytande genom utvärdering av lärare. Troligtvis är detta ännu inte riktigt moget; skolan avser att börja med *kollegial* utvärdering.

Viktigast är att eleverna får inflytande över vardagsarbetet i klassrummet. På estetiska programmet är eleverna välkomna till arbetslagsträffar (varje vecka) för personal inom programmet.

Ungdom mot rasism/antimobbningsprogram

Eksjö har på senare år upplevt en ökande främlingsfientlighet. I kommunen finns 120 invandrarfamiljer från bl.a. Bosnien och Kosovo. För något år sedan inleddes samarbete med Ungdom mot Rasism. Det arbetet har tydliga kopplingar till skolans antimobbningsprogram.

Konkret arbetar skolan med:

- Höja lärarnas kunskaper om ungdomars kulturmönster och mekanismer bakom främlingsfientlighet och rasism.
- Fortbildning av lärare i MOD-arbete; Mångfald och dialogmetoden används i undervisningen.
- Lokal kurs i sociodrama med elever; överlevnadsövning i samarbete med Eksjö garnison.
- Engagera invandrarelever i föreningslivet.
- Kulturkunskap som valbar kurs inom ämnet Fördjupning i humaniora eller samhällskunskap för samhällsvetenskapsprogrammet (SP).
- Särskilda insatser på handels- och administrationsprogrammet (HP) där tendenser till främlingsfientlighet tydligast kommit till uttryck.
- Samarbete med samhället "utanför skolan": polis, fritid, socialförvaltning, studieförbund, hälso- och sjukvården, flyktingmottagningen.
- Mobbningsplan som tas fram av kurator tillsammans med eleverna.
- Samverkan med polis kring frågor om hur våld uppstår.

I det praktiska arbetet mot främlingsfientlighet ingår "upplevelsedagar", Stockholmsresa, musikverkstad, idrott, disko/fester, kanothajk etc. I samma anda arbetar man mot mobbning och våld genom att arrangera "blandardagar" (elever från olika program löser gemensamt olika uppgifter) kamratstödjare, elevskyddsombud.

Synen på eleverna/stöd till elever med särskilda behov

Eksjö gymnasium har hittills inte nivågrupperat elever utan arbetat med mindre elevgrupper. Det är möjligt att vissa avsteg från den principen måste göras till hösten 1997. Skolan har en relativt hög andel godkända elever.

För elever som behöver extra stöd (individuella program) finns/ utvecklas

- extra undervisning
- faddersystem, kamratstöd
- förlängd studietid
- läxhjälp
- stödsamtal

4.2 Fjällenskolan, Järfälla kommun

Fakta om skolan

Invånarantal i kommunen: 58 000

Förskola, sexårsverksamhet, L, M, H (åldersintegrerat låg- och mellan-stadium) 750 barn, 120 anställda

Inriktning: Miljö och friskvård: "Trygg skola i grön miljö"

Arbetet är organiserat i arbetslag och klassbegreppet luckras upp. Utvecklingen är värdefull men inte självklart enkelt; i lagen möts vuxna med mycket kompetens men med olika pedagogiska utgångspunkter.

De övergripande målen för skolan är trygghet, miljöengagemang och samverkan.

Skolan ville vara med i Skolverkets projekt därför att man *redan hade satt igång* ett arbete om skolans värdegrund mot bakgrund av att man noterat utslagningstendenser bland elever. Grundinställning: ett socialt problem blir också ett pedagogiskt problem. En social trygghet är en bas för bra inlärning.

Om skolans värdegrund

Själva begreppet är svårt. Varken lärare eller föräldrar har en klar bild av vad man avser. I grunden handlar det om etik och moral som får sitt praktiska uttryck i hur vi uppför oss mot varandra och därför ska vi nog undvika att teoretisera begreppet för mycket. Vi vill gärna göra bristande respekt till ett elevproblem, men det är lika mycket ett vuxenproblem. Varje dag kan vi se vuxna som "kör över" elever. Och då är det inte så underligt om vi också ser elever som kör över elever.

Grundproblem: skolan besitter pedagogisk kompetens, didaktisk kompetens, ämneskompetens men saknar egentligen social kompetens. Rektor gör fortlöpande intervjuer med lärarkandidater och konstaterar att lärarutbildningen alltför avsätter för lite resurser och engagemang för att belysa lärarens sociala roll.

Elev- och föräldrainflytande

Eleverna deltar i klassråd och elevråd och har dessutom inflytande över klassrumsarbetet. Det är viktigt att inflytande kopplas till ansvar, men detta är inte helt lätt när det gäller elevernas delaktighet.

Föräldrar finns med i förvaltningsråd. Föräldrarna i Fjällenskolan vill inte ha majoriteten i rådet.

En trygg skola: Ingen mobbning ska få förekomma

Man har en arbetsplan mot mobbning och arbetet bedrivs på individnivå, på klassnivå och på skolnivå med kurator som projektansvarig.

Inledningsvis genomfördes en skriftlig enkät – inte anonym – till eleverna. Definitionen på mobbning är ”det som upplevs som mobbning *är* mobbning”. Det framgick här (som i andra sammanhang) att eleverna säger att vuxna ser, men inte reagerar. Det visade sig också att mobbningstendenser förekommer i skolidrotten. När mobbningssituationer ska redas ut tar skolan *alltid* kontakt med föräldrarna.

Fjällensskolan arbetar (som Eksjö gymnasium) med *MOD-modellen*. Det har funnits tendenser till rasism som i huvudsak nu är borta. Jakobsberg (i Järfälla) har inte nämnvärt hög andel invandrare för att vara en Stockholmsförort. Man har emellertid etablerat fadderverksamhet med en annan skola i ett invandrartätt område och eleverna får ta del av varandras erfarenheter. Meningen är att eleverna inte ska ta sina egna värderingar och erfarenheter för givna utan börja reflektera över vad de står för och vilket samhälle de vill ha.

Skolan vill förebygga våldstendenser och har haft *temavecka om våld*, ordnar cirklar för föräldrar tillsammans med ABF på teman som mobbning, droger och utvecklingspsykologi men alltid med ett avslutande mer lustfyllt pass.

Man har tagit fram ett dokument om ”ordnings- och trivselregler” med tre avdelningar

- grundläggande förhållningssätt som alla ska arbeta för
- regler från samhället som självklart ska gälla också inom skolan
- ”trivselregler” – hur vi bör uppföra oss

Elevernas utveckling/stöd för barn med särskilda behov

Varje klassföreståndare har utvecklingssamtal med elev/föräldrar där både kunskapsutveckling och sociala beteenden diskuteras. Inför samtalén skriver lärare, förälder och elev var för sig ner en ”bild” av var eleven står. En ständig erfarenhet är att barnet skattar sig själv på ett sannare sätt än de vuxna.

Skolan satsar relativt mycket på barn med särskilda behov.

Samverkan med samhället runt skolan

I samband med Estonia-katastrofen (som personligen berörde barn i skolan) etablerades en krisgrupp tillsammans med diakonissor från församlingen. Kontakten har fortsatt och skolan har en krisberedskap.

Man har också en permanent barn-ungdomsgrupp med representanter för polis, socialförvaltning, fritidsförvaltning och församlingen. När problem uppträder agerar olika konstellationer; det är enkelt för alla känner alla.

Skolan utvecklar samarbete med idrottsföreningar och vill verka för att fritidsledare utbildas i värdegrundens anda.

4.3 Dalhemsskolan, Helsingborgs kommun

Fakta om skolan

Invånarantal i kommunen: 120 000 (kommundelsorganisation)

420 barn i åldrarna 4-12 år.

Integrerad grundskola med grundsärskola, förskoleklasser och fritidshem.

Arbetet med skolans värdegrund har kopplats till hela kommunens plan för "en lärande organisation" och till utvecklingsarbetet för kommundelen Dalhem. I planen ingår fyra "nycklar" som kan appliceras på skolan, *både för personalens och elevernas utveckling*:

Självkänsla: Jag är

Självkänslan är grunden för all inlärning. En god självkänsla får man då man blir sedd och respekterad. Dessa behov har vi alla oavsett ålder.

Lust och nyfikenhet: Jag vill

Med lust och nyfikenhet kommer man långt – ibland så långt man vill. För att behålla lusten och nyfikenheten måste man få vara delaktig.

Lära sig lära: Jag förstår

Vad lärde jag mig av detta? Varför gjorde jag det? Och hur gick det? Tid och möjlighet till reflektion.

Livskunskap och sociala relationer: Jag och andra

Förmåga att se sammanhang och helhet.

"Genom att lära av andra och att lära i samspel med andra utvecklas min sociala förmåga och respekten för andra"

Värdegrunden

"Värdegrunden finns i allt det vi säger och gör. Värdegrunden är ett förhållningssätt. Värdegrunden finns i det vi är."

För att detta ska bli verklighet måste värdegrunden

- förstås
- förankras
- utvecklas
- försvaras

vilket bl.a. sker genom kollegiala samtal/professionalism: Ur etiken spirar metodiken.

Skolans utveckling

Sedan 1991 har man i hela kommunen arbetat med att samordna samhällets insatser för barn i åldrarna 0-16 år: samarbete omsorg utbildning-fritid-kultur. Man har initierat och utvecklat olika former av föräldramedverkan och påbörjat arbetet med ett årskurslöst lågstadium.

Man har vidare arbetat med att utveckla ett mer individinriktat arbetssätt i skolan. Man har diskuterat frågor om kunskapssyn och lärande. Viktiga nyckelord:

- medinflytande
- personalsamverkan
- ansvarstagande
- alla människors lika värde
- att arbeta målinriktat
- professionalitet

Skolan har (1994/95) haft grupper som arbetat med frågeställningar som

- famtidsberedskap
- arbetsliv/arbetsmarknad
- barns och ungdomars villkor
- ekologi/miljö

Utvecklingsplan för tiden 1995-97: Det livslånga lärandet och en Lärande organisation

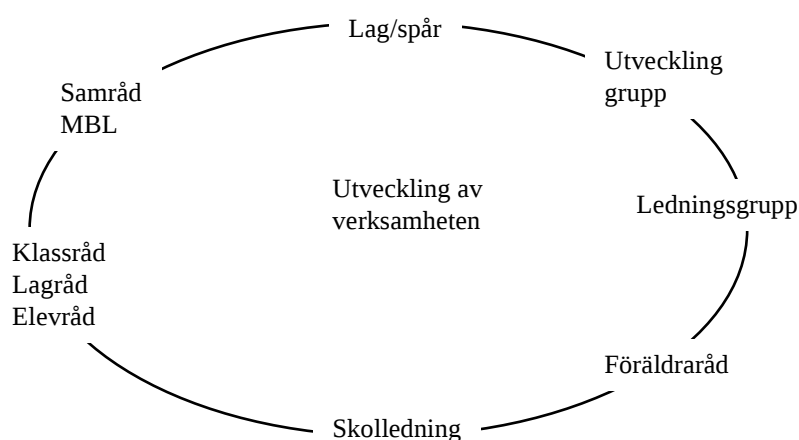
- Grund: Kompetenshöjande fortbildning så att skolan bättre kan arbeta mot uppsatta mål. Fortlöpande diskussioner med föräldraråden. Öppenhet och kritiskt tänkande
- Mål: en gemensam värdegrund, ett målorienterat arbetssätt, självutvärderande modell
- Ledningsgrupp definierar tillsammans med arbetslag ytterligare delmål och förankrar utvecklingsarbetet i arbetslagen
- Strategidagar med ledningsgrupper (för hela kommundelen)

En viktig del i detta arbete är att varje termin bryta ner den stora utvecklingsplanen till konkreta halvårsplaner med tydliga utvärderingsområden.

Nu fortsätter Dalhemsskolan att utveckla arbetslagen vilket kräver tid för studiebesök, studiedagar, samtal om värderingsfrågor och om kunskapssyn och elevsyn. Inom lagen ska man arbeta nära varandra, ta tillvara kompetens, få bollplank och handledning. Lagen har ekonomiskt och administrativt ansvar och svarar för schemaläggning etc. Ett av lagen arbetar konkret med frågan: Hur kan vi ändra vår organisation inom laget för att komma bort från "skolklasser" och i stället har flexibla barngrupper. Att arbeta på sådant sätt innebär ökad möjlighet att ta del av varandras kompetens och ge barnen möjlighet att "söka sin mentor".

Skolans organisation

Tre arbetslag/spår varav ett med Montessori-pedagogik

Ett problem är att vissa föräldrar misstolkar intentionerna bakom skolans nya arbetsformer. Därför måste föräldrarna bli delaktiga i skolans förändring. Detta sker dels genom planerade kontakter (utvecklings-samtal etc.), dels genom en policy med "öppna dörrar". Alla deltagare i föräldrarådet har fått kommunens "Plan för livslångt lärande" och haft möjlighet att diskutera den med lokala politiker. Till hösten 1997 planeras en studiecirkel om skolan i dag med lärare som samtalsledare. Det är emellertid på intet sätt säkert att man når tillräckligt många föräldrar – eller de föräldrar man helst skulle vilja nå – på detta sätt.

Den traditionella klassindelningen håller på att lösas upp. Varje barn får/söker sig en *mentor*. Varje barn planerar (med hjälp av vuxen) sitt arbete för en vecka framåt. Klassråd hålls varje vecka, lagråd varje månad.

Skolan skulle också gärna vilja upplösa årskursindelningen och slippa den ”garanterade undervisningsskyldigheten”.

Barn i kris

Ett upplevt problem på Dalhemsskolan är barn i kris, barn som mår dåligt av olika skäl och visar detta genom destruktivt beteende, relationsproblem, utagerande eller onaturlig tystnad.

Skolans personal har inte kompetens eller resurser att hantera elever som uppenbarligen har *stora* problem. Skolan har tillgång till psykiater/terapeut (4 tim/v) men inte kurator. Skolan arbetar med

- beskrivning av problem/behov, reflektion
- föreläsare cirka 2 ggr/termin
- gruppsamtal
- handledare (terapeut)
- handlingsplan, trygghetsnät

Skolan skulle också vilja utveckla samarbetet med omvärlden, inte minst med den lokala socialtjänsten och hälso- och sjukvården.

4.4 Marielundsgymnasiet Skola-arbetsliv, Norrköpings kommun (tidigare Ungdomscentrum)

Fakta om skolan:

Invånarantal i kommunen: 120 000

Gymnasieskola med enbart individuella program

635 elever (varav 60 procent med invandrarbakgrund)

samt drygt 100 elever som tillfälligt deltar i skolarbetet

75 anställda

Många av kurserna inom de individuella programmen anordnas i samarbete med andra skolor och med studieförbund.

Elever med särskilt behov av stöd

Samtliga elever på Marielundsgymnasiet kan sägas vara i behov av särskilt stöd. Norrköping har en 100-procentig uppföljning av ungdomar i åldrarna 16-20 år. Höstterminen 1995 gick 76 procent av tidigare elever vidare till nationella gymnasieprogram eller ITK (mot 40 procent för landet i genomsnitt).

Marielundsgymnasiet har fått utveckla en metodik som inte bara innebär ”grundskolereparationer” utan faktisk avprogrammering av negativa erfarenheter från 9 års skoltid. Principen är ”eleven i centrum” vilket innebär stor flexibilitet när det gäller att skraddarsy program som verkligen är individuella samt att man skapar ett klimat som kännetecknas av tillit, trygghet och social kompetens.

Arbetet med skolans värdegrund

Skolans främsta mål är att hjälpa varje barn att utnyttja sina resurser; stärka barn med särskilda behov. För att klara detta har alla vuxna på skolan fått arbeta för att skaffa sig en gemensam plattform, en gemensam lärdoms- och elevsyn och ett gemensamt språk. Man arbetar med planeringsdagar, dokumentation, tvärgrupperingar etc. Man har ett stort inslag av syo-funktionärer samt två kuratorer, skolsköterska, arbetsinstruktörer samt tillgång till psykolog.

I skolans ledningsgrupp finns representanter för alla yrkeskategorier på skolan. Studierektor och mellanchefer saknas och arbetet styrs av målstyrda grupper. Lärarum saknas och skolans cafeteria fungerar som samlingspunkt.

Höja statusen på skolan – och eleverna

Att göra om Ungdomscentrum till gymnasieskola var en satsning för att höja nivån och statusen på verksamheten. Man har varit angelägen om att också skapa en attraktiv miljö i skolan: fräscha lokaler (som *inte* blir nedklottrade), attraktiv marknadsföring, tröjor och prylar med skolnamnet. I en elevenkät som Norrköpings Tidningar genomförde 1995 placerades Marielund först: bäst i test. Skolan har inte heller problem med inbrott, svinn, slagsmål eller misshandel.

Kontakter med omvärlden

Marielundsgymnasiet har omvärldskontakter av två olika slag:

- 1) Med andra skolor/utbildningsarrangörer och med arbetslivet – praktikcentralen) för den pedagogiska verksamhetens skull.
- 2) Sammansatta åtgärdsprogram – puzzlet – för ungdomar som tidigare befunnit sig utanför både skola och arbetsliv. Här samverkar skolan med socialtjänsten och arbetsmarknadskontoret för att skapa effektiva åtgärder men också för att ”ingen unge ska kunna spela med oss vuxna”.

Särskilt problem

Arbetsmodellen vid Marielundsgymnasiet kan beskrivas som ”stor lyhördhet för varje elevs problem men samtidigt fasta spelregler”. Problem kan uppstå när en elev som kompletterat sina grundskolebetyg ska tillbaka till den ”vanliga” skolan.

4.5 Gemensamma inslag i skolornas arbete med värdegrunden

Definiera vad begreppet ”värdegrund” står för

Alla fyra skolorna anser att själva begreppet är vagt och okänt och man arbetar med att konkretisera det. I praktiken har man inriktat sitt arbete på

- lärarutveckling: kunskapssyn/elevsyn, yrkesetiska riktlinjer
- ökat elevinflytande både över arbetet i klassrummet och över skolans mer långsiktiga utveckling (skolkonferens etc.)
- gemensamma insatser personal/elever mot mobbning, främlingsfientlighet och utstötningstendenser
- särskilt stöd till elever med problem

Omfattande kontakter med omvärlden

Alla fyra skolorna kännetecknas av omfattande kontakter med samhället utanför skolan och med den ”öppna dörrens politik”.

Klassen och årskursen löses upp

Skolorna är på väg från den gamla årskurs- och klassindelningen: ”vill bort från modellen där det bedrivs privatundervisning i varje klassrum”. Lärare arbetar i hög utsträckning i lag (där eleverna inbjuds att vara med i undervisningsplaneringen). I stället för klassföreståndare får eleverna en vuxen som ”mentor”.

De skolor, som deltog i hearingen, upplever läraravtalet som onödigt ”bindande” (samtidigt som det ökar den tillgängliga tiden för lärares samplanering) och skulle gärna vilja ha större frihet att lägga upp undervisningen än vad timplanen och ”den garanterade undervisningen” medger.

Betoning av den sociala kompetensen

Samtliga fyra skolor arbetar mycket med de sociala relationerna i skolan: utagerande barn och unga, mobbning, främlingsfientlighet. I första hand utvecklar man lärarnas sociala kompetens men man betonar

också mycket kraftigt skolans behov av personal med stödjande funktioner (kurator, speciallärare, psykolog), med kommunens övriga förvaltningar (inte minst socialtjänst) och organisationer etc. Två av skolorna arbetar med MOD-programmet.

OBS – Bara en av de fyra skolorna (Marielund) har stort inslag av invandrarelever.

Bedömning av generella möjligheter att utveckla skolans värdegrund

Förutsättningar

Det nya avtalet ger tid för lärares gemensamma arbete i skolan. Bristen på arbetsrum för lärare kan ha en *spin off* effekt i form av fler möten mellan lärare också över programgränser.

Besparingar i skolan tvingar fram kreativitet, nytänkande.

Vad man kan göra

Förändra lärarrollen. Lös upp den gamla "klassen" och låt lärare samverka i arbetet med elevgrupper av varierande sammansättning.

Öka samverkan med samhället utanför skolan.

Öka lärarnas sociala kompetens: att våga uppmärksamma problem, att ha kompetens att tackla dem.

Öka kontakterna med världen utanför skolan.

Bedömning av generella hinder att arbeta med skolans värdegrund

Grundproblem: Det finns inte en riktig gemensam bas för personalen när det gäller skolans fostrande roll.

Upplevd motsättning mellan läroplanens olika mål:

- individualisering: varje barn ska få utvecklas efter sina förutsättningar och
- socialisering: eleverna måste lära sig samarbete och att ta ansvar för andra. Individualiseringen kan drivas för långt!

Besparingar – skolan måste hela tiden söka uppnå kvalitet men måste samtidigt göra elevgrupperna större, ha mindre stödpersonal, införa nivågruppering. När pengarna "följer eleven" måste skolan göra svåra avvägningar: ökar man gruppstorlekarna kan undervisningen bli sämre men samtidigt får skolan mer anslag som kan användas för stöd till elever med särskilda behov.

Tröghet när det gäller att förändra lärarrollen: En tradition som innebär privatundervisning i varje klassrum. Men ”konservatism” är inte en åldersfråga.

Tiden är för knappt tillmätt för sådant som inte är ämnesbundet; garanterad undervisningstid har blivit ett problem som minskar skolornas flexibilitet.

Skolan klarar inte den sociala delen av sitt uppdrag – måste både få hjälp att utveckla varje lärares kompetens *och* få hjälp av andra med specialkompetens. ”Omvärlden vet inte hur det ser ut i skolan idag!” Dessutom hamnar lärare lätt i försvarsställning gentemot sina kolleger, barnens föräldrar och omvärlden.

5 Arbetet med värdegrunden på lärarhögskolan, inom den statliga rektorsutbildningen och på Skolledarhögskolan i Örebro. Sammanställning av enkäter

Arbetsgruppen beslutade tidigt att vända sig till lärar- och rektorsutbildningen och Skolledarhögskolan i Örebro för att genom dem få en bild av hur de demokratiska värdena förmedlas i och genomsyrar deras utbildningsverksamhet. Arbetsgruppens bedömning var att dessa utbildningsanordnare har en utomordentligt viktig uppgift att förmedla och förankra de grundläggande demokratiska värderingarna i skola och förskola.

Vid sidan om föräldrarna är lärare, förskollärare och rektorer nyckelpersoner som kan förmedla samhällets grundläggade värden till barn och unga.

I brev till

- utbildningsledare för utbildningsprogrammen för grundskolläraryrket 1-7 och 4-9,
- utbildningsledare för utbildningsprogrammen för förskollärare och fritidspedagoger
- den statliga rektorsutbildningen
- skolledarhögskolan i Örebro

ställdes ett antal frågor om hur man arbetar med skolans värdegrund i sin verksamhet. Undersökningen börjar med allmänna frågor som successivt övergår till mera preciserade. Det underlag som arbetsgruppen fått in är av sådan omfattning att vi bedömt det möjligt att göra en sammanställning och söka finna svar på hur arbetet med värdegrunden bedrivs inom respektive utbildning.

5.1 Grundskollärarytbildningen

Redovisning av enkätsvaren

Internationella konventioner

Sammanfattning

De internationella konventionerna tas i någon form upp på samtliga lärarhögskolor men på varierande sätt och i olika omfattning: *FN:s barnkonvention* nämns i merparten av svaren. Så gör även *FN:s deklaration om mänskliga rättigheter*. *Rekommendationen om undervisning i miljöfrågor*, *Agenda 21*, och *Rekommendation om utbildning för internationell förståelse* förekommer mera sällan. Andemeningen i de två sistnämnda dokumenten följs dock i undervisningen av insända kursplaner att döma.

Inom "1-7 utbildningen" är täckningen högre än inom "4-9 utbildningen". Inom SO-blocket är täckningen bättre än inom NO-blocket. Mindre täckning har inriktningen mot idrott och minst den mot musik.

Konventionerna tas i många fall upp i baskurs eller obligatorisk kurs inom det ämnesteoretiska området, och då vanligen i samhällskunskap men också i religion, i naturkunskap och i historia i nu nämnd ordning. De tas även upp inom den praktiskt-pedagogiska utbildningen, men inte lika ofta i obligatoriska kurser och garanteras därför inte nå alla. En tendens till uppdelning av konventionerna märks. De tre förstnämnda förekommer mer inom SO-blocket, medan den fjärde, *Agenda 21*, ofta förs till NO-blocket. Även mer specifik undervisning om konventionerna förekommer, t.ex. i föreläsningsform.

Fråga a. Tas konventionerna upp?

Tas de internationella konventioner (FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna, konventionen om barnets rättigheter, rekommendation om utbildning för internationell förståelse och deklaration och rekommendationer om undervisning i miljöfrågor) som Sverige har förbundit sig att verka för upp i den lärarutbildning som ni ger på er högskola?

De internationella konventionerna tas i någon form upp på samtliga av de femton lärarhögskolor som besvarat det utsända frågeformuläret. Enkätvaren, utbildningsplaner, kursplaner och övrigt material som bifogats visar dock att det finns avsevärda skillnader i hur stort utrymme dokumenten får och vilken vikt man lägger vid dem.

De internationella konventionerna behandlas för alla lärarkategorier men i varierande grad. En av de tillfrågade utbildningsledarna skriver att täckningen är bättre för "1 – 7 utbildningen" än den är för "4 – 9 utbildningen". Hans svar verkar vara giltigt för flera av de läroanstalter som besvarat frågan. Av svaren och medskicken att döma verkar blivande NO-lärare få mindre undervisning om internationella konventioner än blivande SO-lärare. Blivande "4 – 9 lärare" med inriktning på idrott verkar få ändå något mindre och minst "4 – 9 lärare" med inriktning på musik.

FN:s barnkonvention är det dokument som nämns i merparten av svaren. Därefter följer *FN:s deklaration om mänskliga rättigheter*. *Rekommendationen om undervisning i miljöfrågor*, dvs. Agenda 21, nämns i knappt hälften av svaren och då anges den ofta ingå i NO-blockets undervisning. Att döma av medsända kursplaner m.m. är bilden inte fullt så mörk. Andemeningen i rekommendationen verkar följas även om dokumentet inte nämns. Så verkar också vara fallet med *Rekommendation om utbildning för internationell förståelse*, som endast nämns någon enstaka gång, men, där bifogat material visar, att sådan utbildning förekommer i större utsträckning än svaren anger. Man måste här ställa sig frågan om det inte är önskvärt att en blivande lärare har haft direktkontakt med själva dokumenten. En högskola upplyser om att man på grund av utvecklingen i samhället utökat undervisningen om rasism och främlingsfientlighet under de senaste åren.

En tendens kan utläsas av svaren. De tre första dokumenten som enkätfrågan gäller förekommer mer i SO-blocket, medan dokumentet som gäller miljöfrågor förs till NO-blocket. Tilläggas bör att den tendensen inte gäller samtliga högskolor. Någon högskola påpekar också att miljöfrågor studeras av samtliga kategorier ur såväl samhällsvetenskapligt som naturvetenskapligt perspektiv.

Fråga b. Var tas konventionerna upp?

Om en eller flera konventioner tas upp, i vilken eller vilka delar av utbildningen sker detta?

På frågan om i vilken eller vilka delar av undervisningen som konventionerna tas upp svarar nästan samtliga att de tas upp såväl inom den praktiskt-pedagogiska utbildningen som inom den ämnesteoretiska, oftast då i samhällskunskap. Religion och naturkunskap nämns också och i enstaka svar historia. Några högskolor stannar vid allmänna svar som "konventionerna berörs", "tas upp", "det ges en orientering om". Sådana svar behöver inte, men kan avslöja att den vikt man lägger vid dokumenten inte alltid är så stor.

De flesta högskolor preciserar dock svaret mer, anger kursbeteckning, upplyser om vilka av de internationella dokumenten som tas upp, bifogar kursplaner och relevanta upplysningar om kurserna, t.ex. vilka elevkategorier de är avsedda för, om de är obligatoriska eller valfria. Det går dock inte alltid att avgöra om de internationella dokumenten intar en central eller perifer plats i de kurser som nämns.

Drygt hälften av högskolorna svarar att undervisningen om konventionerna förläggs till baskurs eller annan obligatorisk kurs inom det ämnesteoritiska området; då oftast till samhällskunskap. I några fall nämns att konventionerna tas upp i obligatoriska kurser inom det praktiskt pedagogiska undervisningsområdet. Vanligare är dock att utbildningen om konventioner inom detta undervisningsområde inte är lika garanterad att nå alla. Den förekommer nämligen ofta som fördjupning eller tillval eller är beroende av praktikplacering. I ett av svaren kan man läsa att praktikskolor med invandrabarn ofta tar upp teman som anknyter till konventionerna; för andra skolor kan det vara mera slumpmässigt.

Några högskolor nämner att mer specifik undervisning om konventionerna förekommer, t.ex. i form av storföreläsningar som når samtliga kategorier av studerande, fallstudier eller projekt över ämnesgränserna. Det går dock inte alltid att avgöra om dessa undervisningsinsatser är något som återkommer eller är speciella för ett läsår. Konventionerna behandlas även i individuella fördjupningsarbeten. Någon högskola bifogar förteckning över sådana arbeten. I de flesta svaren betonas hur viktigt det är att lärarkandidaterna lär känna de internationella konventionerna. En högskola påpekar att dokumenten nämns redan i syftet i undervisningsplanen. I ett enda svar framgår missnöje med att behandlingen av konventionerna tar tid från annan verksamhet.

Nationella styrdokument

Fråga c. Skolans värdegrund. Omfattning i tid

Skolans värdegrund kommer till uttryck i skollag, läroplan och kursplaner. Hur många timmars utbildning anslås till reflektion kring och arbete med skolans värdegrund med ovanstående styrdokument som utgångspunkt?

Sammanfattning

De flesta högskolorna anser att frågan inte kan besvaras. Motiveringarna varierar från "splittringen inom utbildningen" till "frågan ger uttryck för en mekanisk kunskapssyn". Att svara med antal timmar anses inte bara vara omöjligt utan också felaktigt. Tidsangivelser förekommer

dock i några fall, allt från 21 timmar till två veckor. Värdegrunden kan tas upp som tema och projekt men också i föreläsningar. Styrdokumenten behandlas i många fall under den första terminen inom det praktiskt-pedagogiska undervisningsområdet.

Nästan samtliga femton lärarhögskolor betygar att frågorna om skolans värdegrund är mycket viktiga och många svarar att de anser skollag, läroplan och kursplaner vara grundläggande dokument och centrala utgångspunkter för reflektion och diskussion. Ändå har frågan väckt starka reaktioner i ett avseende, merparten av högskolorna anser att den inte går att besvara.

En annan förklaring är att det rent organisatorisk är svårt. Grundskollärarytbildningen består ju ofta av många varianter och ett stort antal institutioner är berörda. I ett svar berättas om tolv huvudvarianter av grundskollärarytbildningen och ca 25 olika universitetsinstitutioner som medverkande i de kurser som ges inom programmet. Att gå igenom alla kurser och få synpunkter från undervisande lärare låter sig inte göras, säger man, på den tid som står till förfogande.

Andra motiveringar är:

”Man kan aldrig svara på en sådan fråga, eftersom timtalet numera drastiskt minskat.”

”Vår lärarytbildning fungerar inte så att varje moment ges ett exakt timtal. Det skulle helt motverka studenternas möjligheter att påverka innehållet i sin utbildning.”

”Frågan ger uttryck för en mekanisk kunskapssyn.”

”Värdefrågorna är invävda i arbetsmetoderna på vår högskola.”

”Exakt timtal går inte att ange i en målstyrd undervisning.”

Några högskolor har emellertid försökt ange timtal. En beräknar tiden till 21 timmar, tretton i religion och åtta i samhällskunskap. Inom ämnet religion anordnas t.ex. en föreläsning med efterföljande seminarium om läroplanens värdegrund. Eleverna gör även en läromedelsanalys och skriver ett PM om hur värdegrunden omsätts i läromedlen. I samhällskunskap arbetar eleverna med demokratisynen i Lpo 94.

En annan högskola summerar tiden till två veckor. En tredje beräknar tiden utifrån de kurser som behandlar styrdokument och får antalet timmar till 250 – 300 för 1-7 lärare och ca 210 för 4-9 lärare.

”Med värdefrågorna jobbar vi ständigt och jämt” och ”frågeställningen berörs på varje didaktiklektion”, är andra svar.

För de flesta högskolor verkar det också ha varit mer naturligt att svara med exempel på kurser eller moment i vilka läroplansanalys eller arbete med värdegrunden ges utrymme eller intar en central plats.

Sådana kurser kan beröra det ämnesteoretiska området, t.ex. samhällskunskap. De kan också presenteras som tvärvetenskapliga. De finns också ofta inom ämnesdidaktiken.

Oftast finns kurserna inom det praktiskt-pedagogiska undervisningsområdet. Det är naturligtvis svårt att avgöra hur stort utrymme ”reflektion kring och arbete med skolans värdegrund” får i dessa kurser, men av medsända kursbeskrivningar att döma intar arbetet med styrdokumentet en central plats. Styrdokumentet behandlas ofta under första terminen för att senare under utbildningstiden bli utgångspunkt för samtal om lärarprofession och lärarroll. I det bifogade materialet ges exempel på kurser där man med styrdokumentet som utgångspunkt under hela kursen fokuserar skolans värdegrund. Medskicket ger också exempel på att styrdokumentet och värdegrunden kan tas upp som tema i föreläsningsserier och projekt.

Fråga d. Könroller och mobbning

I skollagen 1 kap. 2 § står att ”den som verkar inom skolan (särskilt skall)

1. främja jämställdhet mellan könen samt
2. bemöda sig om att hindra varje försök från elever att utsätta andra för kränkande behandling.”

Könroller

Sammanfattning

Samtliga lärarkategorier garanteras undervisning om könroller. Inslag förekommer i de flesta ämnen inom det ämnesteoretiska området, ofta inom ämnesdidaktiken, och även inom det praktiskt-pedagogiska området. I svaren nämns olika nivåer när det gäller behandlingen av könroller, t.ex. genusperspektiv, moment i ämneskurser, mer specifika kurser, föreläsningar eller projekt, temarbeten och fallstudier. Gestaltning nämns. Klassrumsobservationer är vanliga. Samarbete över ämnesgränserna förekommer. Tidsangivelser förekommer, t.ex. 10 resp. 24 timmar.

Praktikhandledare uppmanas att ta upp teman och diskussioner om genus. Studenterna gör t.ex. klassrumsobservationer som speglar skillnader i behandlingen av flickor och pojkar. Flera högskolor ger exempel på tvärvetenskapliga projekt och temarbeten över ämnesgränser. Undervisning om könroller på det ämnesteoretiska området verkar ha sin tyngdpunkt i ämnena religion och svenska, men förekommer, av svaren och medskicken att döma, även rätt ofta i psykologi, sam-

hällskunskap och historia. Naturvetenskapliga ämnen nämns i ett fåtal fall.

Den ämnesteoretiska undervisningen om könsroller förläggs ofta till baskurs eller grundkurs. Flera högskolor anger att den finns inom ämnesdidaktiken. Undervisning om könsroller förekommer även i ämnen som idrott, bild och drama. Dramatisk gestaltning ger utmärkta möjligheter till inlevelse i könsrollsproblematiken. Detsamma gäller bildanalys.

En högskola poängterar att man inte bara anordnar kurser om genus utan även ser innehållet ur genusperspektiv. Även andra högskolor påpekar vikten av att inte bara studera ämnesområdet könsroller utan dessutom anlägga ett genusperspektiv på det som studeras. En högskola återger resultatet av en undersökning som gjordes 1995-96. Då granskades kursböcker med avseende på genus. Resultatet visade att 51 av 91 granskade kursböcker innehöll "någon form av genusforskning eller könsperspektiv" och att 26 av dessa antingen hade något kapitel, som mer eller mindre utförligt behandlade könsroller, eller behandlade genusteorierna mera genomgående. Denna högskola citerar utbildningsplanen som under "Obligatoriskt innehåll" anger att jämställdhetsfrågor och genusperspektiv ska finnas i utbildningen.

I en utbildningsplan från en annan lärarhögskola preciseras kravet ytterligare: "Jämställdhetsaspekten innebär att innehållet i samtliga kurser belyses ur perspektiven klass, kön och etnicitet. Detta gäller ämnesspecifika frågor och områden, didaktiskt inriktade frågor och den studerandes möjlighet till delaktighet och ansvar i undervisningen".

Mobbning, främlingsfientlighet

Sammanfattning

Det förefaller som om alla kategorier blivande grundskollärare får arbeta med mobbningsproblematik under sin utbildningstid. Vanligen sker undervisningen inom den praktiskt-pedagogiska delen av utbildningen, men förekommer dessutom ofta inom den ämnesteoretiska delen, t.ex. i svenska, religion och psykologi samt ibland i samhällskunskap och historia. Även i ämnen som idrott, bild, drama behandlas problematiken. Inom det ämnesteoretiska området tas mobbning ofta upp i ämnesdidaktiken. Specifika kurser, föreläsningar, tvärvetenskapliga projekt nämns också. Tidsangivelser förekommer, t.ex. 2 resp. 10 timmar, en veckas arbete.

Samtliga högskolor har i formuleringen "utsätta andra för kränkande behandling" läst in problemet med mobbning. De flesta högskolor har låtit begreppet även innefatta utslag av rasism och främlingsfientlighet. Några högskolor har i sina svar skilt ut det senare.

Av svaren att döma verkar alla kategorier av blivande grundskollärare få arbeta med mobbningsproblematik under sin utbildningstid. Mobbning tas upp på samtliga högskolor. Med något enstaka undantag förläggs undervisningen om mobbning till den praktiskt-pedagogiska delen av utbildningen. Praktikhandledarna uppmanas att ta upp problematiken i undervisning och samtal. Klassrumsobservationer är vanliga. Studenterna får arbeta med fallstudier, skriva PM etc.

Mobbning behandlas dessutom ofta inom den ämnesteorietiska delen. Tvärvetenskapliga projekt, ämnesövergripande teman och storföreläsningar över ämnesgränserna nämns i svaren. Mobbning behandlas ofta i religionskunskap, svenska och psykologi, men problematiken ges utrymme även i andra ämnen t.ex. samhällskunskap och historia. Inom den ämnesteorietiska delen av undervisningen tas mobbning ofta upp i ämnesdidaktiken.

Bild, drama och idrott behandlar problematiken. Konflikthantering kan gestaltas i drama. En högskola berättar om temadagar i idrott. Mobbning behandlas ofta i individuella arbeten, t.ex. i examensarbeten.

En högskola betonar vikten av att blivande lärare ska informeras om rektors skyldighet att upprätta arbetsplaner mot mobbning.

Precis som när det gäller genus och mobbning förläggs undervisningen om rasism och invandrarfientlighet såväl till det praktiskt-pedagogiska som till det ämnesteorietiska området. Det uppges t.ex. att rasism och kränkande behandling kan tas upp i ämnet historia i samband med andra världskriget och nazismen. I svaren ges dessutom exempel på specifika kurser t.ex. Flyktningbarnet och skolan, Rasism och transkulturalism.

Hur många timmars undervisning anslås?

I ett svar påpekas att man för att förebygga rasism och främlingsfientlighet ökat ut undervisningen om detta. Tiden beräknas uppgå till att omfatta ca tjugo timmar. I ett annat svar har tiden för undervisning om rasism beräknats uppgå till tio timmar och 170 timmar om valfri kurs ingår i beräkningen. Dessa är några av de ytterst få tidsangivelser som förekommer i svaren om undervisningens omfattning.

De högskolor som angett tid för utbildning om könsroller och mobbning har i beräkningen utgått från det ämne där tyngdpunkten för ämnesområdet ligger.

Könsroller: En högskola har angett en veckas tid i svenska där temat Språk och kön tas upp. En annan högskola har beräknat utifrån den tid som religion och samhällskunskap specifikt ägnar åt genusstudier och kommit fram till 24 timmar. En tredje högskola beräknar tiden till tio timmar.

Mobbning: En veckas arbete i metodik, pedagogik och praktik. Så beräknar en högskola tiden. Tio timmar i SO-didaktik (föreläsning, litteraturstudier och egen problembearbetning) lyder ett annat svar. Två timmar av tiden för ämnesdidaktik inom idrott ägnas åt mobbningsproblematiken på en lärarhögskola.

Av de svar som inte preciserar tiden framgår dock att avsevärd tid ägnas såväl åt studier av genusfrågor som mobbningsproblematik.

I många av svaren hänvisas till litteratur och bifogas förteckningar över kurslitteratur. Många titlar ansluter till de områden som berörs i denna fråga.

Här några exempel:

Tallberg – Boman, I – G., *”Stökiga hjälpfröknar väntar inte på sin tur”*

– *om flickors och pojkars villkor i barnomsorg och skola*

Gulbrandsen, J., *Är skolan till för Karin eller Erik?*

Nodahl, B., *Hankön i skolan. En debattbok om pojkar i en kvinnovärld*

Carli, B., *Idrott tillsammans – på samma villkor? Flickors situation i skolans idrottsundervisning* (C-uppsats i pedagogik)

Eduards, M. (red.), *Kön, makt och medborgarskap*

Oskarson, M. & Wägnerud, I., *Kvinnor som väljare och valda. Om betydelsen av kön i svensk politik*

Rithander, S., *Flickor och pojkar i förskolan*

Einarsson, J., *Språk och kön i skolpraktiken*

Hultman, T. & Einarsson, J., *Godmorgon flickor och pojkar*

Molloy, G., *”Men killarna är sura på oss”* (Krut 48/4 1987)

Molloy, G., *”Godmorgon Fröken”*

Trondman, M., *”Den panerade grytlappen”. Om manlig motkultur, kreativitet, humor och självbedrägeri*

Höistad, G., *Mobbning*

Olweus, D., *Mobbning i skolan. Vad vi vet och vad vi kan göra*

Almqvist, K. m.fl., *Flyktingbarn*

Lindqvist, S., *Utrota varenda jävel*

Rojas, M., *Sveriges oälskade barn*

Wellros, S., *Ny i klassen. – Om invandrarbarn i svenska skolan*

Fråga e. Normer och värden – övergripande mål i läroplanen

I Läroplanen, Lpo 94, Kap 2.2 Normer och värden, står att ”läraren skall

- visa respekt för den enskilda eleven och i det vardagliga arbetet utgå från ett demokratiskt förhållningssätt,

- klargöra och med eleverna diskutera det svenska samhällets värdegrund och dess konsekvenser för det personliga handlandet,
- öppet redovisa och diskutera skiljaktiga värderingar, uppfattningar och problem,
- tillsammans med eleverna utveckla regler för arbetet och samvaron i den egna gruppen och
- samarbeta med hemmen i elevernas fostran och därvid klargöra skolans normer som grund för arbetet i skolan och för samarbetet.”

Var tas de övergripande målen upp?

Sammanfattning

De flesta betonar att de övergripande målen är viktiga, men några preciserar inte var målen tas upp. Någon menar att de ”genomsyrar allt”. I svaren ges exempel på ämnen och kurser. De övergripande målen kan tas upp rent teoretiskt i flera sammanhang men också praktiskt i skolsituationen.

På frågan om i vilken eller vilka delar av utbildningen som de ovan citerade övergripande målen tas upp lyder en del svar: ”i all lärarutbildning”, ”genomsyrar allt”, ”vi anser att det är viktigt att undervisningen sker i Lpo 94-anda. Vi försöker leva som vi lär”, ”Även studenterna får praktisera detta med sina elever”.

De flesta betonar att de anser dessa övergripande mål viktiga. Endast i ett svar avfärdas de fem punkterna ovan som ”fyrkantsfraser”. Detta svar avslöjar dock att de övergripande målen inte heller där negligeras. Av svaren och medskicken att döma behandlas målen även mer specifikt i undervisningen. Oftast sker det i ämnen inom det praktiskt-pedagogiska området, såväl inom den teoretiska som den praktiska delen. I svaren ges exempel på kurser i vilka de övergripande målen behandlas. Dessa mål verkar även vara centrala utgångspunkter för handledarsamtal.

Undervisning om de övergripande målen förekommer även på det ämnesteoretiska området, t.ex. i samhällskunskap, där moment som berör demokratibegreppet intar en viktig plats. Historia nämns också när det gäller demokratibegreppet. I ett svar betonas dock att ämnesperspektivet dominerar i de rent teoretiska ämnena.

Hur lång tid anslås till de övergripande målen?

Sammanfattning

Många svarar mera allmänt, ex.vis ”ständigt och jämt”. Tidsangivelser förekommer, från 45 till 160 timmar. I det senare fallet avses en kurs inom det praktiskt-pedagogiska området.

Precis som när det gällde undervisning om jämställdhet och mobbning har ytterst få högskolor ansett sig kunna ange hur många timmar som anslås till vart och ett av målen och motiveringarna har varit likartade.

”Tid? Ständigt och jämt”, så borde enligt en högskola det adekvata svaret lyda på frågan om hur mycket tid som anslås till arbetet med att ”öppet redovisa och diskutera skiljaktiga värderingar, uppfattningar och problem”, eller att ”tillsammans med eleverna utveckla regler för arbetet och samvaron i den egna gruppen”.

45-50 timmar beräknar en högskola tiden till och utgår då från en kurs som behandlar elevinflytande, elevdemokrati, elevers rätt till den egna kunskapsprocessen samt utvecklingssamtal. En annan högskola som också utgår från kurser inom det praktiskt-pedagogiska området beräknar tiden till 160 timmar. En tredje högskola beräknar den tid ”när tyngdpunkten i utbildningen läggs till ovanstående övergripande mål” och får den till två veckors arbete för de studerande.

”Demokrati, jämställdhet, etik och liknande är inget man kan läsa sig till eller undervisas om”, svarar man från en högskola och fortsätter: ”Dessa frågor är inga undervisningsobjekt utan måste internaliseras i de blivande lärarnas dagliga liv. Det avgörande för om lärarkandidaterna lär sig detta område är, att den utbildning de själva genomgår genomsyras av demokrati och goda etiska förhållningssätt. Det är ofrånkomligt, att lärarutbildningen är normerande i detta avseende, vare sig vi lärarutbildare är medvetna om det eller ej”. Denna högskola ger även konkreta exempel på hur man i den totala undervisningssituationen och i skolans dagliga liv försöker skapa goda mönster för lärarkandidaterna. När det gäller demokrati och elevmedverkan arbetar man t.ex. på att förkorta tiden mellan förslag från eleverna och genomförande av förslagen.

Bedömning av lärarskickligheten

Sammanfattning

Alla har inte besvarat frågan. Flertalet av svaren menar att de övergripande målen har stor betydelse för bedömningen av lärarskickligheten. Bilden är ganska splittrad i övrigt. Om den studerandes värderingar går stick i stäv mot läroplanens värden underkännes han/hon i vissa fall och kan då få göra om praktiken. Svaren vittnar om att det betraktas som ytterst svårt att avskilja olämpliga lärarkandidater. Ett underkännande beror sällan på bristande kunskap utan vanligen på brister i den allmänna lärarförmågan.

Av de femton insända svaren har ej alla besvarat frågan eller också svarat så allmänt att det ej går att avgöra hur stor vikt som läggs vid de

citerade övergripande målen när man bedömer den blivande lärarens skicklighet. Flertalet av svaren visar dock att de övergripande målen tas med i bedömningen och har stor betydelse.

En högskola diskuterar svårigheterna då det gäller att väga in de fem punkterna i bedömningen av praktiken och anser att det finns relativt goda möjligheter att väga in de tre första men tycker att de två sista är svårare att väga in, delvis p.g.a. att praktikperioderna är korta.

Några högskolor har skickat med anvisningar för praktik där bedömning diskuteras eller bifogat skolans kriterier för bedömning av praktik. Av dessa skrifter att döma så har de övergripande målen stor betydelse vid bedömningen.

En högskola har som första kriterium av nio att ”den studerande utvecklar sitt tänkande och handlande i förhållande till och i riktning mot den människo-, demokrati- och kunskapssyn som läroplanen ger uttryck för”.

I en välformulerad och tankvärd skrift om bedömning av praktik från en högskola citeras bl.a. från kapitlet Normer och värden i Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, Lpo 94, och det anges klart att de övergripande målen är viktiga vid bedömning av praktiken. Det slås fast vilka uppgifter läraren har enligt läroplanen och i anvisningarna lyfts tre områden fram som relevanta för bedömningen nämligen: ”Kunskaper, Normer och värden samt Elevernas ansvar och inflytande”.

I många av svaren betonas vikten av att den studerande omfattar skolans värdegrund och man diskuterar åtgärder om det skulle visa sig att lärarkandidatens värderingar ”går stick i stäv mot de värden som anges i styrdokumentet”. I vissa fall underkännes den studerande och kan då få göra om praktiken. En högskola påpekar att underkännande sällan beror på bristande kunskap. I allvarliga fall avråds den studerande från att fortsätta. En del svar vittnar dock om hur ytterst svårt det är att avskilja helt olämpliga lärarkandidater.

Diskussion

Enkätens karaktär. Frågor och svar

De inledande frågorna behandlar de *internationella* konventionerna, nämligen FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna, konventionen om barnets rättigheter, rekommendation om utbildning för internationell förståelse och deklaration och rekommendationer om undervisning i miljöfrågor, dvs. Agenda 21. Fråga a avser visa om dessa internationella konventioner tas upp i lärarutbildningen och fråga b var i utbildningen de i så fall tas upp. Frågorna är specifika i den meningen att de rör angivna dokument. Man kan tycka att det borde gå

att entydigt besvara dem och så är också övervägande fallet även om mer diffusa svar förekommer. Någon anger t.ex. i svaret att utbildning som syftar till internationell förståelse förekommer, men att inte själva dokumenten tas upp.

Andra frågor behandlar skolans värdegrund som den kommer till uttryck i de *nationella* styrdokument, nämligen skollag, läroplan och kursplaner.

En fråga avser hur lång tid som anslås till reflektion kring och arbete med värdegrunden – med styrdokumentet som utgångspunkt. Frågan kan tyckas enkel men har visat sig rymma ett par komplikationer. *Den ena* ligger i att det kan vara svårt att ange ett bestämt timtal – sålunda tycker de flesta av lärarhögskolorna att frågan av den anledningen över huvud taget inte kan besvaras.

Den andra komplikationen ligger i att svaren, som trots invändningar har kommit in, vanligen gäller behandlingen av värdegrundsfrågorna på ett mera allmänt och/eller integrerat sätt medan frågan snarare förutsätter, kan det tyckas, ett moment av läroplansanalys med texten som utgångspunkt. Man har alltså bortsett från den specificering som ges, nämligen att undervisningen ska ta sin utgångspunkt i styrinstrumenten. Även om svaren visar att styrdokumentet på flera högskolor studeras under utbildningstidens första termin verkar det inte finnas någon garanti för att detta gäller alla högskolor. I många fall är svaren diffusa och till intet förpliktande: ”vi jobbar ständigt och jämt med värdefrågorna” etc.

Frågorna om jämställdhet och mobbning/främlingsfientlighet tar visserligen sin utgångspunkt i skollagen, men avser inte någon typ av texttolkning. Frågeställaren vill helt enkelt veta var de övergripande målen om jämställdhet mellan könen, och om att hindra elever från att utsätta andra för kränkande behandling kommer in i undervisningen. Det frågas också om hur många timmars undervisning som anslås till vart och ett av dessa övergripande mål.

Vad gäller dessa frågor – om könsroller, mobbning och främlingsfientlighet – råder ingen tvekan huruvida de tas upp i lärarutbildningarna. Det verkar även vara så att de tas upp i flera ämnen för alla lärarstuderande. Frågorna kan dessutom behandlas på flera olika nivåer, från generellt till konkret i fallande skala:

- ständigt återkommande genom övergripande perspektiv, t.ex. genusperspektiv
- som inslag i baskurser
- övergripande i föreläsningsform
- tematiskt inom flera ämnen, praktik och teori kan därvid blandas
- teoretiskt inom specifikt ämne, t.ex. i samhällskunskap
- konkret i undervisningen, t.ex. gestaltning i bild eller drama

Några garantier för att absolut alla studerande har en mer övergripande teoretisk bas för dessa frågor finns egentligen inte. Inte heller kan man säkert veta om alla studerande känner till att det ska finnas en handlingsplan mot mobbning på varje skola. Om man, för att ta ännu ett exempel, skulle vilja veta om alla studerande känner till de regler som gäller för invandring till Sverige, ger enkätsvaren ingen ledning.

Frågan hur många timmar som anslås åt de övergripande målen besvaras med ytterst få tidsangivelser. I dessa fall kan det handla om allt från några timmar till veckor. Med hänsyn till skillnader i mätobjekt kan det vara lämpligt att avstå från jämförelser mellan olika högskolor.

En fråga går tillbaka på kapitel 2.2 Normer och värden i Lpo 94. Där ges riktlinjer för dem som arbetar i skolan. I sju punkter preciseras vad läraren *skall*. Dels handlar det om *förhållningssätt*: visa respekt, fungera demokratiskt, låta olika uppfattningar komma till tals, dels finns en tydlig *agenda*: utveckla regler för samvaron i skolan och i samarbetet med hemmen klargöra skolans normer. En punkt innefattar dessutom *undervisning*: läraren ska "klargöra och med eleverna diskutera det svenska samhällets värdegrund och dess konsekvenser för det personliga handlandet". Högskolorna ombeds redovisa i vilka delar av utbildningen dessa övergripande mål tas upp. Dessutom efterfrågas den tid som avsätts till vart och ett av målen.

Svaren ger vid handen att de övergripande målen behandlas såväl övergripande som mera specifikt i undervisningen. Främst äger denna behandling rum i ämnen inom det praktiskt-pedagogiska området men förekommer också inom det ämnesteoretiska området, t.ex. i samhällskunskap. Man menar också att undervisningen vid högskolan sker "i Lpo 94-anda". Liksom vad fallet är med svaren på de tidigare frågorna är det omöjligt att få en klar bild av omfattningen. De tidsangivelser som några högskolor ger är till föga hjälp. Klart är att det finns stora skillnader mellan högskolornas sätt att hantera kapitlet Normer och värden.

Till sist efterfrågas i hur *lärarens skicklighet under praktiken* bedöms utifrån de citerade målen. Något svar tyder på svårigheter att separera de citerade målen från övriga bedömningsgrunder. Anvisningar för bedömningen eller kriterier har sänts in och av dessa framgår att de citerade målen (Normer och värden) "är relevanta för bedömningen av grundskollärapraktiken". I vilken grad man tar hänsyn t.ex. till ett av nio kriterier går inte alltid att få fram, inte heller hur denna bedömning görs. Inom en högskola gäller att om någon uttalar sig helt i strid med skolans värdegrund underkännes den studerande. Detta uttalande följs av noteringen att det i praktiken "finns ytterst små möjligheter till avskiljning av olämpliga personer".

5.2 Utbildning av förskollärare och fritidspedagoger

Redovisning av enkätsvaren

Nedanstående frågor har sänts till samtliga universitet och högskolor som utbildar förskollärare och fritidspedagoger:

Fråga 1 a. Tas konventionerna upp?

Tas de internationella konventioner (FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna, konventionen om barnets rättigheter, rekommendation om utbildning för internationell förståelse och deklaration och rekommendationer om undervisning i miljöfrågor) som Sverige har förbundit sig att verka för upp i den lärarutbildning som ni ger på er högskola?

Sammanfattning

Den konvention som samtliga nämner är barnkonventionen. FN:s konvention om de mänskliga rättigheterna tas också upp. Även om innehållet i övriga konventioner finns med i utbildningen är det inte säkert att den studerande haft direktkontakt med själva texterna.

Av de insända svaren att döma tas de internationella konventionerna upp i någon form på samtliga högskolor som besvarat enkäten. Den konvention som samtliga svar omnämner är konventionen om barnets rättigheter, barnkonventionen. FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna omnämns också i nästan alla svar. Dessa två dokument finns ofta upptagna i kursbeskrivningar och förteckningar över kurslitteratur.

Undervisning i miljöfrågor finns genomgående med i bifogade kursplaner men själva konventionen "Deklaration och rekommendationer om undervisning i miljöfrågor" nämns endast i enstaka fall. En högskola skriver dock att Agenda 21 bildar plattform för undervisning i miljöfrågor och ytterligare någon högskola omnämner dokumentet i sitt svar. Även utbildning för internationell förståelse ges utrymme men utan att konventionen nämns annat än i enstaka fall. (Man måste ställa sig frågan om det inte är önskvärt att en blivande förskollärare eller fritidspedagog har haft direktkontakt med själva dokumenten.)

Fråga 1 b. Var tas konventionerna upp?

Om en eller flera konventioner tas upp, i vilken eller vilka delar av utbildningen sker detta?

Sammanfattning

Konventionerna kan tas upp i de obligatoriska ämneskurserna i samhällskunskap och/eller barnkunskap eller i pedagogik och metodik.

Konventionerna om barnets rättigheter samt FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna tas oftast upp i baskurser eller obligatoriska kurser i samhällskunskap och/eller barnkunskap. De kan även tas upp i pedagogik och metodik. Utbildning för internationell förståelse finns ofta inom samhällskunskap. Undervisning i miljöfrågor tas upp i kurser inom det naturvetenskapliga området. En högskola påpekar dock att miljöfrågor bör studeras både ur samhällsvetenskapligt och naturvetenskapligt perspektiv.

Fråga 2. De övergripande målen i styrdokumentet

De värderingar – den människosyn och samhällssyn – som formuleras i socialtjänstlagens s.k. portalparagraf skall ligga till grund för arbetet inom barnomsorgen. Verksamheten skall främja demokrati, solidaritet, jämlikhet och ansvar samt aktivt verka för att grundlägga dessa värderingar hos barnen.

I de pedagogiska programmen för förskola och fritidshem står att ett av målen för verksamheten är att tillsammans med hemmen skapa sådana möjligheter att varje barn kan utvecklas till en öppen, hänsynsfull människa med förmåga till inlevelse och samverkan med andra, i stånd att komma fram till egna omdömen och problemlösningar.

Fråga 2 a. På vilket sätt och i vilken omfattning?

På vilket sätt och i vilken omfattning arbetar utbildningen med frågor som rör barnomsorgens värdegrund med ovanstående styrdokument som utgångspunkt?

Sammanfattning

Styrdokumentens värdegrund framstår i svaren som centrala för utbildningen. Området berörs i alla eller nästan alla kurser. Det finns en samsyn mellan högskolorna i denna fråga.

Ovanstående styrdokument är av svaren att döma mycket centrala i utbildningen av förskollärare och fritidspedagoger.

”Förskolans styrdokument är grundmaterial i utbildningen och behandlas ingående under kurs 1 och de övergripande målen är ständigt i fokus.”

Så svarar en högskola, flera av de övriga svarar nästan likadant:

”Angående värderingar – människosyn och samhällssyn som formuleras i socialtjänstlagen så är det ett område som nog berörs i alla kurser i de barnpedagogiska utbildningarna”.

”Detta kommer in i samtliga delar av utbildningen.”

”De pedagogiska programmen är styrinstrument för hela utbildningen”.

Fråga 2 b. Var i utbildningen?

I vilka delar av utbildningen tas dessa övergripande mål upp?

Sammanfattning

Uppläggnings varierar något, men de övergripande målen tas generellt upp i den praktiskt-pedagogiska delen av utbildningen. De tas även upp i ett flertal ämnen. Valfria kurser förekommer där styrdokumentet behandlas. Exempel ges på hur de övergripande målen tas upp i föreläsningsform, grupparbeten, seminariesamtal kring praktiken.

Här visar svaren att uppläggnings varierar något, men generellt tas de upp i den praktiskt-pedagogiska delen av utbildningen, t.ex. i metodik och övergripande målen. Dessutom tas de upp i ämnen som barn- och ungdomskunskap, psykologi, samhällskunskap, svenska. Ämnena bild, slöjd, rörelse, musik liksom drama nämns också.

Av svaren och medskicken att döma behandlas målen i stor utsträckning i den obligatoriska undervisningen och dessutom i valfria fördjupningskurser.

De övergripande målen tas även mer specifikt upp i föreläsningsform och i grupparbeten. På en högskola intar seminarier en central plats. I de regelbundet återkommande seminariesamtalen tas t.ex. erfarenheter från praktiken (som på den högskolan löper parallellt med kurserna) upp till diskussion och aspekter på ”de värderingar – den människosyn och samhällssyn” som formuleras i socialtjänstlagen lyfts fram. På en högskola gör alla studenter på förskollärlinjen ett avslutande examensarbete där styrdokumentet är en utgångspunkt.

Materialet visar att värdegrundsfrågorna tas upp tidigt och det mest utmärkande i svaren är att samtliga högskolor med stor tyngd understryker att frågor som rör samhällets/barnomsorgens värdegrund i princip genomsyrar hela utbildningen, dvs. samtliga kurser och främst

inom ämnena – metodik, pedagogik, samhällskunskap, musik och drama.

Samhällets grundläggande värderingar, frågor om etik, moral, ansvar, samarbete, förståelse för andra kulturer m.m. tas fortlöpande upp i undervisningen och hänförs inte i något fall till enbart en speciell kurs eller till specifika utbildningsmoment.

Högskolornas intentioner att värdegrundsfrågorna ska ingå och utgöra en viktig utgångspunkt återfinns både i lärarnas beskrivningar och i kursplanerna. Frågorna har ett större eller mindre utrymme med hänsyn till kursernas mål, syfte och innehåll.

Sammanställningar över kurslitteratur visar att litteratur, artiklar m.m. som ur olika aspekter behandlar frågor som rör barnomsorgens värdegrund är rikligt förekommande.

Vikten av att studenterna får ägna sig åt att analysera, konkretisera och levandegöra de övergripande målen betonas liksom betydelsen av att studenterna får utrymme att konkret arbeta med sina egna attityder och värderingar.

Av svaren framgår vidare att utbildningarna lägger stor vikt vid att knyta ihop teori och praktik. Praktikperioderna ska bl.a. tas tillvara för att observera, diskutera och reflektera över hur de utbildade pedagogerna omsätter de övergripande målen i det dagliga arbetet med barnen. Samtidigt skall studenterna ha möjlighet att ge uttryck för egna tankar och föreställningar om hur ett demokratiskt förhållningssätt kan genomsyra arbetet i en barngrupp.

Fråga 2 c. Hur bedöms lärarskickligheten?

Hur bedöms lärarens skicklighet under praktiken utifrån de citerade målen?

Sammanfattning

Alla högskolor svarar inte på frågan om bedömning, men de som svarar verkar lägga stor vikt vid de övergripande målen vid bedömningen av lärarskickligheten.

”Dessa mål är ju utgångspunkten för hela verksamheten inom barnomsorgen och det är en viktig del i vår bedömning av den studerande under den praktikförlagda delen av utbildningen”. Så svarar en högskola. I ”Kriterier för godkänd praktik” från en annan högskola finns styrdokumentet med:

Den studerande skall omfatta en människo- och kunskapssyn, som motsvarar de styrdokument, som gäller för verksamheten. (Ordet omfatta är överstruket och ersatt med utveckla.)

Diskussion

Enkätens karaktär. Frågor och svar

De inledande frågorna behandlar de *internationella* konventionerna, nämligen FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna, konventionen om barnets rättigheter, rekommendation om utbildning för internationell förståelse och deklaration och rekommendationer om undervisning i miljöfrågor, dvs. Agenda 21. Frågorna har fått exakt samma formulering som i motsvarande frågor till grundskollärarytbildningen.

Frågorna avser visa om dessa internationella konventioner tas upp och var i utbildningen de i så fall tas upp. Frågorna är specifika i den meningen att de rör angivna dokument. Man kan tycka att det borde gå att entydigt besvara dem och så har också gjorts i de flesta fall. Svaret gäller dock ibland något som *inte* efterfrågas, nämligen att man i utbildningen diskuterar de frågor respektive konvention handlar om utan att ta upp eller nämna själva dokumentet.

Andra frågan behandlar den värdegrund som kommer till uttryck i två angivna *nationella* styrdokument för förskola och fritidshem, nämligen socialtjänstlagens s.k. portalparagraf och de pedagogiska programmen för förskola och fritidshem. I motsvarande enkät till utbildningsledarna för grundskollärarytbildningen skildes två övergripande mål ut, nämligen jämställdhet mellan könen och antimobbning. Här görs inga sådana preciseringar utan frågan ställs generellt om de övergripande målen. I enkäten som gick till grundskollärarytbildningen frågades efter hur många timmar och i vilka delar av utbildningen de övergripande målen tas upp. Här frågas i stället efter på vilket sätt och i vilken omfattning. Skillnaderna i frågeställning (som möjligen kan motiveras utifrån skillnader i utbildningarnas karaktär) försvårar jämförbarheten mellan respektive enkäter.

Den avslutande frågan, som rör bedömningen av lärarskickligheten i förhållande till de gemensamma målen, ställdes även i enkäten till utbildningsledarna för grundskollärarytbildningen.

5.3 Den statliga rektorsutbildningen

Redovisning av enkätsvaren

Riktlinjer för den statliga rektorsutbildningen ges i skriften *Rektor för Framtidens Skola* (Skolverket). Utbildningen bedrivs i sex regioner med säte i Stockholm, Uppsala, Linköping, Malmö, Göteborg och Umeå. Ett stort antal (t.ex. ca 300 i mellansvenska regionen) rektorer deltar i en utbildning på totalt 30 utbildningsdagar fördelade på kurs-

dag, seminariedag och handledning. Utbildningen är utlagd under en tidsperiod på två till tre år och innefattar även litteraturstudier, tillämpningsuppgifter och dokumentation. Skolverket fastställer mål, innehåll och omfattning samt svarar för utvärdering.

Till skillnad från lärarhögskolorna har Rektorsutbildningen en gemensam skrivning vad gäller mål och innehåll. Här betonas med enfaset skolans ansvar för att främja och utveckla ett demokratiskt samhällsskick. Rektorsutbildningarnas regioner har från våren 1994 samverkat i en arbetsgrupp som har försökt se skolan ur ett värdegrundsperspektiv och med det som utgångspunkt försökt se hur Rektorsutbildningen kan hantera dessa frågor. Som ett resultat av denna samverkan framstår en artikel med titeln *Vad behöver ett samhälle i kris sin skola till?* av Bo Eriksson, Torsten Göthson, Helena Hallerström och Björn Sandström.

Fråga a. Skolans värdegrund. Omfattning i tid Frågor till utbildningsansvarig

Hur många timmars utbildning anslås till reflektion kring och arbete med skolans värdegrund med bl.a. ovanstående styrdokument som utgångspunkt?

Sammanfattning

Gemensamt för de sex utbildningarna är att man uppger att det är svårt att ange någon tid. De beräkningar som görs pendlar mellan 1/5 och 1/3 av tiden. Till detta kommer "indirekt behandling", varmed avses att man kommer in på skolans värdegrund utan att denna är utgångspunkten för arbetet.

Gemensamt för de sex utbildningarna är att man uppger att det är svårt att ange antal timmar. Man menar att värdegrunden är utgångspunkten för det mesta i utbildningen. Någon beräknar att 1/5 en annan att 1/3 av kurstiden åtgår till direkt behandling av värdegrundsfrågor och lika mycket tid – 1/5 resp. 1/3 till "indirekt behandling" (sic!), medan de flesta menar att all kursverksamhet berörs t.ex. hemuppgifter, handledning och diskussioner under utbildningen. Vid en utbildningsort har man upptäckt att det finns risker med att låta värdegrunden vara utgångspunkt för det mesta i utbildningen, nämligen att "allas ansvar blir ingens ansvar". Frågan kan hanteras på skilda sätt, t.ex. i fallstudier.

Fråga b. På vilka sätt bearbetas värdegrunden?**På vilka andra sätt bearbetas skolans värdegrund inom ramen för den statliga rektorsutbildningen?****Sammanfattning**

De flesta menar att man ständigt söker koppla till värdegrundsfrågorna oavsett vilka teman som studeras.

På denna fråga svarar de flesta att man alltid söker göra en koppling till värdegrunden oavsett vilka temata eller områden som diskuteras. I utbildningen återkommer man ständigt till värdegrundsfrågan: under handledningssammankomster, PM-skrivande, klassrumsiakttagelser och studium av kurslitteratur.

Frågorna c, d och e. Frågor till rektorer som deltar i utbildningen

Frågorna c, d och e är ställda till rektorerna i utbildningen. Bara två av de sex utbildningarna har skickat vidare enkäten till resp. rektorer. Tre har svarat i rektorernas ställe. En region har inte svarat alls.

Inom Stockholms län (Östra regionen) har tio rektorer svarat på frågorna c, d och e. Eftersom det är ganska få av det totala antalet rektorer som är i utbildning i A-län ger svaren ingen representativ bild, men är intressanta som exempel på hur värdegrundsfrågorna kan hanteras i en målstyrd skola. Ett mera representativt antal svar föreligger från utbildningen i Umeå (ca 100 svar).

Sammanfattning

Fråga c) avser de *hinder* som försvårar att aktivt påverka eleverna att omfatta samhällets gemensamma värderingar. Media, hemmiljö, skolkoder, skolans sorteringsfunktion, krympande resurser tas upp. I Umeå-materialet pekas på ett hårdnande samhällsklimat och negativa värderingar hos eleverna samt bristande kompetens hos lärarna. Även det mångkulturella samhället ses som ett hinder. Föräldrars värderingar (t.ex. främlingsfientlighet) går igen hos barnen.

Fråga d) avser de *möjligheter* skolan har att låta samhällets gemensamma värderingar komma till uttryck i det dagliga skolarbetet. Här menar rektorer att skolan bör vara som ett gott exempel på ett demokratiskt samhälle. De vuxna måste framstå som goda förebilder. Skolan bör vara öppen mot omvärlden. Fortbildning måste förekomma i de avsedda frågorna. Ett klimat av ömsesidig respekt bör råda. Därigenom gynnas en demokratisk uppfostran. Faddersystem, klassråd, elevråd är företeelser som tjänar en sådan uppfostran.

Fråga e) avser *åtgärder* som rektorer är beredda att vidta för att slå vakt om demokratiska värden. Här betonas den successiva påverkan som ett gott exempel innebär. Men rektor kan även aktivt verka för att värderingsdiskussioner kommer till stånd. Han/hon bör också stimulera föräldramedverkan. En fortlöpande dialog i skolan bedöms som viktig. Inflytandet i skolan måste fördelas och därmed ansvaret. Handlingsplaner skall finnas, t.ex. mot mobbning. Rektor bör inte tveka om att ingripa.

Fråga c. Hinder för skolans påverkan

Vilka hinder, enligt rektorerna i utbildningen, försvårar för skolan att aktivt påverka eleverna att omfatta vårt samhälles gemensamma värderingar?

I *norra regionen* (Umeå) har ca hundra svar avgivits. Tolv rektorer pekar på att media i olika former överför negativa värderingar till eleverna; värderingar som framhäver våld och rasism och som inte överensstämmer med vad som allmänt betraktas som demokratiska värderingar.

Tio rektorer anger en förändrad eller t.o.m. förlorad tilltro till samhällets gemensamma värderingar. Rektorerna tycker sig kunna se att elevernas värderingar ändras i takt med att samhällsklimatet hårdnar. Bristen på respekt för våra medmänniskor ökar, våld används som ett medel att lösa konflikter i större utsträckning än tidigare.

Ett annat hinder som anges är brister i lärarkårens kompetens och arbetssätt. Det finns lärare som, enligt rektorerna, arbetar med samma metodik och pedagogik som de gjort under de senaste tjugo åren trots att skolan förändrats i många avseenden under denna tid. Gamla värderingar och tilltro till ett system som inte längre finns lever också kvar. Även skolans arbetsmetoder utgör hinder, t.ex. katederundervisning.

Nio rektorer lyfter fram ekonomiska nedskärningar som ett hinder. Skolreformen ses också som hinder, rektorerna exemplifierar med timplanen, den nya gymnasieskolan med kursmål.

Åtta rektorer anger det mångkulturella samhället som hinder. Lika många menar att föräldrarna inte tar sitt ansvar för uppfostran och att barnen växer upp utan vuxenförebilder. Sex rektorer menar att föräldrarnas syn på skolan står hindrande i vägen. Samarbetet blir därigenom dåligt.

Några pekar på att skolan är isolerad i samhället och att samhällets syn på skolan inte har uppdaterats.

Flera av de tio svarande rektorerna i *Stockholms län* svarar inte på denna fråga. De som tar upp frågan resonerar ofta kring tid och/eller

pengar: "Tiden räcker inte till", "Segregering sker via skolpeng – de svagaste är mindre värda", "Besparingar leder till att det finns färre vuxna runt barnen – vuxentäthet viktigt för att förebygga mobbning".

En rektor är självkritisk och nämner egna tillkortakommanden. En annan diskuterar den falska konsensus som råder: Olika normsystem står mot varandra i samhället. Det finns en informell läroplan, konkurrens- och marknadsläroplanen, som även den uttrycker samhällets värderingar. Även i skolan bland lärare råder delade meningar om uppfostran och värderingar.

Föräldrars bristande intresse och förmåga nämns av ett par rektorer som hinder. En rektor anger att skolan är belägen i ett helvitt segregerat område där föräldrarna inte vill att skolan skall ha kontakt med invandratäta skolor i närheten. På denna skola är det svårt att motivera till konkret förståelse för fattigdom, flyktingar etc.

De tre regioner som svarat i rektorernas ställe tar upp följande hinder: pluralismen, media – främst TV, föräldrar och vissa lärare, krympande resurser, gällande traditioner och skolkoder, den målkonflikt som uppstår mellan socialisation och sortering. Krympande resurser, som t.ex. tar sig uttryck i stora klasser, tas också upp.

Fråga d. Möjligheter att påverka i skolvardagen

Vilka möjligheter, enligt rektorerna i utbildningen, har skolan att låta samhällets gemensamma värderingar komma till uttryck i det dagliga skolarbetet?

Från *norra regionen* (Umeå) kommer ca hundra svar på frågan om möjligheter.

Fjorton svar menar att möjligheter finns i ett ökat inflytande till elever och föräldrar. Hur detta inflytande skall kanaliseras tas inte upp. Tolv rektorer betonar vikten av att vuxna som finns hemma och i skolan uppträder som förebilder som sätter gränser och kan inge eleverna förtroende. Andra möjligheter som man har i skolan är att arbeta aktivt med speciella frågor såsom rasism, mobbning, förståelse över kulturella gränser. Detta kan göras genom att man tar upp och diskuterar dessa frågor i den dagliga undervisningen men också har speciella temadagar där frågor av den här typen behandlas. Sådana dagar ska inte bara hållas för eleverna utan ses som ett led i lärarnas fortbildning. Det är viktigt att arrangera seminarier, gruppdiskussioner etc. för att medvetandegöra lärarna om dessa frågor. Tio svar tar upp de möjligheter som ligger i öppenhet mot omvärlden.

De tio rektorer i Stockholms län som svarat ser utfallet ut på följande sätt. Någon rektor svarar med att skicka in skolans kursplaner i

samhällskunskap och religion. De flesta svarar genom att skicka in mera övergripande dokument.

I några fall visar dokumenten på att stor omsorg har lagts ner på att få en demokratisk anda att genomsyra allt skolarbete. Demokratiska spelregler tillämpas. Genom att eleverna bemöts med respekt, att de får komma till tals och att de blir delaktiga i skolarbetets utformning och ansvar för närmiljön och det sociala klimatet bibringas de en demokratisk uppfostran.

För att stärka tryggheten i klasserna förekommer trygghetsgrupper. Några skolor har faddersystem. På vissa skolor anordnas regelbundet klassråd och elevråd. På sina håll får eleverna delta med representanter i personalmöten. Det förekommer även att föräldrar bjuds in. Elevuppfattningar inhämtas ibland genom enkäter.

Skolans personal, menar många, bör föregå med gott exempel och framstå som förebilder. Elevansvaret sägs också gälla de egna studierna. Olika modeller förekommer för att planera och dokumentera inlärning på individnivå, t.ex. loggböcker, nioårsportfölj. Med loggbok, ibland kallad journal, avses en bok som används för reflektion och dialog mellan elev och lärare, med nioårsportfölj avses att viktig dokumentation från skolåren väljs ut och sparas för att dokumentera elevens utveckling. Respekten för den enskilde eleven kommer också till uttryck i återkommande utvecklingssamtal. Att skolan tar ansvar för att eleverna skall uppnå godkändnivå tas även upp som praktisk demokrati.

De tre regioner som svarat i rektorernas ställe tar upp följande möjligheter: Att stödja och delta i processer för framtagande av behövliga planer, att framstå som förebilder, att bejaka kulturmöten i skolan, att befrämja elevinflytande och elevers ansvarstagande, att alltid beivra brott mot grundläggande värden. Man säger också att skolan speglar samhället; det är rektors sak att garantera de demokratiska värdena

Fråga e. Åtgärder för att värna demokratiska värden

Vilka åtgärder är rektorerna i utbildningen beredda att vidta för att på sina respektive skolor slå vakt om de demokratiska värden som vårt samhällsliv vilar på?

I *norra regionen* (Umeå) har ett hundratal svar avgivits beträffande åtgärder. Den absolut viktigaste åtgärden (25 svar) är att hålla en ständigt pågående dialog i gång mellan lärare, elever, föräldrar och skolledning. Dialogen ska handla om de demokratiska värderingarna och vad de står för. Denna diskussion får inte avstanna och den når aldrig vägs ände. En annan tänkbar åtgärd (14 svar) är att öka föräld-

ramedverkan i skolan. På detta sätt uppnås en nödvändig koppling mellan hemmen och vad som diskuteras i skolan.

Även eleverna bör ges ett ökat inflytande för att de ska känna delaktighet i vad som händer i skolan. Med det ökande inflytandet följer ett ökat ansvar. Man betonar även betydelsen av att formulera tydliga mål som eleven förstår och kan jobba för. Flera rektorer (7) menar att det är önskvärt med samarbete med olika intressenter utanför den egna skolan.

De tio rektorerna i Stockholms län har vanligtvis inte skilt svaren på frågorna om möjligheter och åtgärder. Oftast bifogas arbetsplaner och handlingsplaner som ger uttryck för det arbete som bedrivs på skolan. Insända dokument är skrivna på olika generaliseringsnivåer, från mera generella målskrivningar på proklamationsnivå till vardagsnära konkreta åtgärdsprogram, ibland innefattande plan över hur utvärdering skall gå till.

På de flesta skolor vittnar det medsända materialet om att det finns handlingsplaner mot mobbning. Ofta finns en grupp som hanterar mobbningsfrågorna. Någon skola har en handlingsplan för att förebygga rasism, våld och främlingsfientlighet. Studiedagar anordnas. På en skola förekommer seminariegrupper kring värdegrundsfrågor. Temadagar är vanliga.

I något fall finns en plan på skolan för att stärka relationerna skola-hem. Man försöker på en del håll engagera föräldrarna i värdegrundsfrågorna. Involveringen av föräldrar kan ha olika inriktning, från traditionell medverkan i föräldramöten där aktuella frågor diskuteras – t.ex. frågor om normer och främlingsfientlighet – till deltagande i sociala aktiviteter för hela skolan. En rektor anger att hon polisanmäler alla händelser som ute i samhället inte är tillåtna, t.ex. skadegörelse men att föräldrarna ogillar polisens inblandning.

De tre regioner som svarat i rektorernas ställe tar upp följande åtgärder: Det viktiga är inte enskilda åtgärder utan successiv påverkan. Därtill hör delegering av ansvar. En utgångspunkt för att rektor skall framstå som garant för de demokratiska värdena är en tydlig ledningsdeklaration. Rektor skall se till att värderingsdiskussioner kommer till stånd. Hon måste även ingripa resolut mot elever som inte håller sig till de demokratiska värdena, t.ex. skinnskallar.

Diskussion

Enkätens karaktär. Frågor och svar

Frågorna till den statliga rektorsutbildningen skiljer sig från dem som ställts i de två övriga enkäterna (till grundskolläraryrket resp.

utbildningarna till förskollärare och fritidspedagoger). För det första rör bara de två första frågorna själva rektorsutbildningarna medan de tre därpå följande rör de deltagande rektorernas bedömningar av förhållanden på de egna skolorna. För det andra ställs inga frågor om internationella konventioner.

De inledande frågorna rör båda skolans värdegrund, som den beskrivs i skollag och läroplan. Dels efterfrågas hur många timmar som anslås i rektorsutbildningen till reflektion kring och arbete med skolans värdegrund som utgångspunkt, dels på vilka andra sätt skolans värdegrund bearbetas inom ramen för rektorsutbildningen.

På den första frågan kan man knappast räkna med att få jämförbara tidsangivelser, snarare får man besked om huruvida tid avsatts och hur man planerat in värdegrundsfrågorna. Den andra frågan glider in i den första. Det kan vara svårt att veta vad som egentligen avses med ”andra sätt”; ett första sätt har ju inte beskrivits. Därför får man förhoppningsvis veta *på vilka sätt* värdegrundsfrågorna har hanterats i utbildningen.

Följande frågor avser rektorernas erfarenheter av den faktiska verkligheten och intentioner för de egna skolorna. Frågorna handlar om de hinder som ”försvårar för skolan att aktivt påverka eleverna att omfatta vårt samhälles gemensamma värderingar”, och de möjligheter skolan har ”att låta samhällets gemensamma värderingar komma till uttryck i det dagliga skolarbetet”. Den avslutande frågan rör vilka åtgärder rektorerna är beredda att vidta på sina skolor för att ”slå vakt om de demokratiska värdena”.

Frågorna kring den gemensamma värdegrunden, som vänder sig till rektorsutbildningarna, är alltså mera allmänt ställda och handlar om den praktiska tillämpningen av styrdokumentet.

På grund av rektorsutbildningens organisationen har svar inte kunnat inhämtas från mer än en del av rektorerna under utbildning. I något fall har de utbildningsansvariga svarat i rektorernas ställe; de har menat att de vet vad rektorerna anser. Dessa svar redovisas ej här eftersom de inte är särskilt representativa. Man får däremot en bild av hur det kan se ut ur ett rektorsperspektiv. Många inslag med värdegrundsanknytning i det dagliga skolarbetet förblir osynliga för skolledningen. Vad som går att få fram är policyfrågor och mera spektakulära inslag som rör en hel skola.

5.4 Skolledarhögskolan i Örebro

Sammanfattning

Skolledarhögskolan anser sig inte kunna svara på de enskilda frågorna i enkäten. Främst beror detta på Skolledarhögskolans karaktär av nätverk.

Samma frågor som sänts ut till de sex regionerna i den statliga rektorsutbildningen har även gått till Skolledarhögskolan i Örebro. Skolledarhögskolan i Örebro är ett nätverk där Högskolan Dalarna, Högskolan Örebro, Lärarhögskolan i Stockholm och Uppsala Universitet ingår.

Det som förenar är bl.a. det s.k. magisterprogrammet i pedagogik med inriktning mot utbildningsledning. Programmet har olika profil på de olika orterna vilket innebär att frågor om skolans värdegrund tas upp olika mycket och på olika sätt. Deltagarna i utbildningen kommer även från andra sektorer i samhället än skolsystemet, de kan t.ex. vara officerare eller administratörer.

Utbildningsledningen anser att det är omöjligt att besvara de enskilda frågorna i enkäten. Man arbetar mera övergripande och principiellt med statliga och kommunala styrdokument. Värdegrunden kan beläggas framför allt i olika enskilda arbeten, t.ex. examinationsuppgifter och uppsatser. En lista på uppsatser tillkomna 1991-96 och omfattande 10 och 20 poäng bifogas. Flera av dessa uppsatser berör värdegrunden:

Carlsson, Kerstin & Åverling, Kerstin (1993) *Elevinflytande i grundskolan*. Uppsats 10 p., påbyggnadskursen 41 – 60 p.

Ekmosse, Börje (1993) *Samhällsmålen demokratin, kvalificering, socialisation i grundskolan*, Uppsats 20 p., påbyggnadsutbildningen 61 – 140 p.

Hagström, Ulla-Britt (1993) *Etiken i skolplanen och klassrumsetiken – kan de mötas?* Uppsats 10 p., påbyggnadskursen 41 – 60 p.

Nylén, Lola (1993) *Elevmedverkan – elevdemokrati i gymnasieskolan. Ett skolledarproblem?* Uppsats 10 p., påbyggnadskursen 41 – 60 p.

Hagström, Ulla-Britt (1995) *Läroplanens värdegrund – kristen etik och västerländsk humanism – kommer den att förändra skolan?* Uppsats 10 p., påbyggnadskursen 41 – 60 p.

Larsson, Bo-Göran (1995) *Folkhögskolans demokrati och styrprocesser*. Uppsats 10 p., påbyggnadskursen 41 – 60 p.